

(इंग्रजीमध्ये टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद .)

प्रकाशनयोग्य

भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयात
दिवाणी अपील न्यायधिकारक्षेत्र

दिवाणी अपील क्रमांक 2020 चा 3802-3803

एम/एस. एन. एन. ग्लोबल मर्चटाईल प्रायव्हेट लिमिटेड

..याचिकाकर्ता (याचिकाकर्ते)

विरुद्ध

मेसर्स इंडो युनिक फ्लेम लिमिटेड आणि इतर ...उत्तरवादी

न्यायनिर्णय

न्यायमूर्ती. रस्तोगी,

अनुक्रमणिका

अनुक्रमांक	विषय.	पृष्ठ क्र.
I.	संदर्भ	3-4
II.	परस्परविरोधी निर्णय	4-20
III.	भारतीय मुद्रांक कायदा, 1899 अंतर्गत आवश्यकता- भारतीय मुद्रांक कायदा, 1899 च्या तरतुदींवरील चर्चा (अध्याय 4-कलम 33-48, अधिक विशेषतः कलम 33,35,36,38,40,42)	20-31
IV.	भारतातील लवादानी ऐतिहासिक पार्श्वभूमी	31-37
v.	लवाद आणि समेट कायदा, 1996 चे कलम 11 (6 ए) समाविष्ट करण्यामागील हेतू	37-41
VI.	कलम 11 (6 ए) ची व्याप्ती आर. टी. लवाद आणि समेट कायदा, 1996 चे कलम 8, कलम 16 आणि कलम 45	42-53
VII.	लवाद आणि समेट कायदा, 1996 च्या कलम 11 (6 ए) अंतर्गत न्यायालयाद्वारे मर्यादित तपासणी	54-55
VIII.	'लवाद कराराचे अस्तित्व' याचा अर्थ लावणे	55-57
IX.	लवादानी करारावर शिक्कामोर्तब करण्याबाबत स्पष्टीकरण	57-59
X.	संदर्भातील उत्तर	59-61

1. संदर्भ

1. हे प्रकरण लवादाच्या कराराच्या कार्यामध्ये पूर्व -संदर्भ टप्प्यावर न्यायालयांचा हस्तक्षेपाच्या व्याप्ती आणि प्रभावक्षेत्रकितपत असावे यासंबंधीच्या मोठ्या प्रश्नाशी संबंधित आहे.

2. मेसर्स एन. एन. ग्लोबल मर्कटाइल प्रायव्हेट लिमिटेड विरुद्ध मेसर्स इंडो युनिक फ्लेम लिमिटेड आणि इतर (1 (2021) 4 एससीसी 379) या प्रकरणातील या न्यायालयाच्या तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने विद्या द्रोनिया आणि इतर विरुद्ध दुर्गा ट्रेडिंग कॉर्पोरेशन (2(2021)2 एससीसी 1) या प्रकरणातील या न्यायालयाच्या समान तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने परिच्छेद 146 आणि परिच्छेद 147.1 मध्ये व्यक्त केलेल्या दृष्टिकोनाच्या अचूकतेवर शंका घेतली आहे आणि हे प्रकरण या न्यायालयाच्या घटनापीठाद्वारे अधिकृतपणे निकाली काढण्यासाठी संदर्भित केले आहे..

3. घटनापीठाने अधिकृतपणे तोडगा काढण्यासाठी केलेला संदर्भ खालीलप्रमाणे आहे:

"मुद्रांक कायदा, 1899 च्या कलम 35 मध्ये समाविष्ट असलेला वैधानिक रोध, कायदाच्या कलम 3 नुसार परिशिष्टासहित वाचता मुद्रांकशुल्क

मधील वैधानिक रोध अशा संलेखात लवाद कराराची मुद्रांकशुल्क लागू करावे त्यास अवैध ठरविला जातो जेव्हा स्वतंत्र संलेखावर मुद्रांक भरणे प्रलंबित असेल?"

(भर देण्यात आला आहे)

4. आमच्या विचारासाठी दिलेल्या संदर्भाचे अधिक चांगले मूल्यमापन करण्यासाठी पार्श्वभूमी विषयक तथ्ये देणे आवश्यक आहे.

II. परस्परविरोधी न्यायनिर्णय

5. एस. एम. एस. टी एस्टेट्स प्रायव्हेट लिमिटेड विरुद्ध चांदमारी टी कंपनी प्रायव्हेट लिमिटेड (3(2011)14 एस. सी. सी. 66) या प्रकरणात, या न्यायालयाचे दोन न्यायाधीशांचे खंडपीठ 2015 दुरुस्ती पूर्व या मुद्द्यावर विचार करत होते की नोंदणीकृत नसलेल्या आणि मुद्रांकित नसलेल्या भाडेपट्ट्यातील लवाद करार, ज्यासाठी नोंदणी कायदा , 1908 अंतर्गत अनिवार्य नोंदणी आवश्यक आहे (यापुढे याला "कायदा 1908" म्हणून संबोधले जात आहे), वैध आणि अंमलबजावणीयोग्य होता का. यावर खालीलप्रमाणे न्यायनिर्णय घेण्यात आला.

"19. मुद्रांक कायद्याच्या कलम 35 चा विचार करता , जोपर्यंत संलेखच्या संदर्भात देय असलेला मुद्रांकशुल्क दंड भरला जात नाही , तोपर्यंत न्यायालय त्या दस्तऐवजावर कृती करू शकत नाही , अर्थात ते लवादाच्या करारावर देखील कृती करू शकत नाही जो दस्तऐवजाचा भाग आहे . मुद्रांक कायद्याचे कलम 35 हे नोंदणी नसलेल्या दस्तऐवजाच्या संदर्भात नोंदणी कायद्याच्या कलम 49 पेक्षा स्पष्ट आणि वेगळे आहे. मुद्रांक कायद्याच्या कलम 35 मध्ये नोंदणी कायद्याच्या कलम 49 सारखी तरतूद नाही जी संपार्श्विक व्यवहार स्थापित करण्यासाठी संलेख म्हणून वापरण्यास सक्षम करते.

21. म्हणून, जेव्हा लवादाच्या कराराला विरोध करण्यासाठी समेट करार किंवा इतर कोणत्याही दस्तऐवजावर भर दिला जातो , तेव्हा त्या वतीने आक्षेप घेतला आहे की नाही , दस्तऐवजावर योग्यरित्या मुद्रांकित केले आहे की नाही याचा न्यायालयाने सुरुवातीला विचार केला पाहिजे . जर त्यावर योग्य प्रकारे मुद्रांकित झाले नाही असा निष्कर्ष न्यायालयाने काढला तर निघाला तर ते जप्त केले पाहिजे आणि मुद्रांक कायद्याच्या कलम 38 मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या पद्धतीने हाताळले पाहिजे . न्यायालय अशा दस्तऐवजावर किंवा त्यातील लवाद मधील कलमावर कारवाई करू शकत नाही . परंतु जर तुटीची रक्कम आणि शास्ती मुद्रांक कायद्याच्या कलम 35 किंवा कलम 40 मध्ये नमूद केलेल्या पद्धतीने भरला गेला असेल तर दस्तऐवजावर कारवाई केली जाऊ शकते किंवा पुरावा म्हणून स्वीकारले जाऊ शकते."

6. नैना ठक्कर विरुद्ध अन्नपूर्णा बिल्डर्स (4(2013)14 एससीसी 354)

या प्रकरणात वरील निर्णयाचे पालन करण्यात आले, ज्यामध्ये तो खालीलप्रमाणे घेण्यात आला:

"7. मुद्रांक शुल्क अधिनियम 1899 मध्ये अंतर्भूत अनुषंगिक बाबी, ज्या संलेखनावर पुरेसे मुद्रांक शुल्क भरलेले नाही मग अशा संलेखनात पक्षकार असलेल्या व्यक्तींची मुद्रांक शुल्क भरण्याची इच्छा असो वा नसो,भरलाच पाहिजे, मात्र नोंदणी अनिवार्य असलेल्या पण नोंदणी न झालेल्या दस्तऐवजा लवाद खंड समाविष्ट आहे जसे की या न्यायालयानेजी एस. एम. एस. टी एस्टेट्स (पी) लिमिटेड प्रकरणात सारांशित केले आहे लवाद आणि मध्यस्थी अधिनियमाच्या कलम 8 अंतर्गत खालील कार्यवाहीत अर्जदार ज्या तुटीचा मुद्रांक आणि शास्ती भरण्यासाठी इच्छुक नाहीत व तयार नाही लागू होणार नाही लवाद कराराशी संबंधित तूट मुद्रांक शुल्काशी संबंधित दोष दूर होईपर्यंत खटला अनिश्चित काळासाठी तहकूब करणे हे न्यायालयाचे कर्तव्य नाही. त्यानुसार, आमचे असे मत आहे की, कायद्याच्या कलम 8 अन्वये केलेला अर्ज फेटाळण्यात संपरीक्षा न्यायालयाच्या आदेशात कोणताही दोष आढळू शकत नाही कारण भर दिलेला दस्ताऐवज अनोंदणीकृत आणि कमी मुद्रांक भरलेला होता."

7. लवाद आणि समेट कायदा, 1996 मध्ये दुरुस्ती करण्यात आली (त्यानंतर याला '1996 चा कायदा, ' असे संबोधले गेले) आणि 2016 मध्ये कलम 11 (6 ए) समाविष्ट करण्यात आले.

8. गरवारे वॉल रोप्स लिमिटेड विरुद्ध कोस्टल मरीन कन्स्ट्रक्शन्स अँड इंजिनिअरिंग लिमिटेड, (5(2019)9 एससीसी 209) मधील दोन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने संबंधित भारतीय मुद्रांक कायदा, 1899 (यापुढे 'कायदा, 1899' म्हणून संदर्भित) अंतर्गत अनिवार्यपणे मुद्रांकित करणे आवश्यक असलेल्या करारातील लवाद खंड, ज्यावर योग्य प्रकारे मुद्रांकभरलेला नाही, 1996 तो कायदा, च्या कलम 11 मध्ये खंड (6 ए) समाविष्ट केल्यानंतरही अमलात आणता येईल का या मुद्द्यावर चर्चा केली. खंडपीठाने एस. एम. एस. टी एस्टेट्स प्रायव्हेट लिमिटेड (उपरोक्त) मधील निर्णयाच्या तर्काचे आणि समर्थनाला उचलून धरून निर्णय केले असे म्हणटले :

"19. कलम 11 (6-अ) कडे बारकाईने पाहिल्यास असे दिसून येईल की जेव्हा सर्वोच्च न्यायालय किंवा उच्च न्यायालय कलम 11 (4) ते 11 (6) अंतर्गत अर्जावर विचार करते आणि करार किंवा हस्तांतर लवाद खंड आढळतो ज्यावर मुद्रांक भरलेला नाही, तेव्हा मुद्रांक कायद्याच्या तरतुदीनुसार प्रथम करार किंवा हस्तांतरण अवरुद्ध करण्याचा आणि करारापूर्वी मुद्रांक शुल्क आणि दंड (असल्यास) भरला जावा हे पाहण्याचा आदेश दिला जाईल हे पाहावे. हे लक्षात ठेवणे महत्वाचे आहे की मुद्रांक कायदा कराराला किंवा संपूर्ण हस्तांतराला लागू होतो.त्यामुळे, अशा करारात किंवा हस्तांतरणात समाविष्ट असलेल्या लवाद खंडाला वेगळे करणे शक्य नाही , जेणेकरून त्याला प्रतिवादीने युक्तिवाद

केल्याप्रमाणे स्वतंत्र अस्तित्व मिळू शकेल. नोंदणी कायदा, 1908 आणि 1996 च्या कायद्याच्या सुसंवादी वाचनावर, काही मर्यादित हेतूसाठी दिले जाऊ शकणारे स्वतंत्र अस्तित्व एस. एम. एस. टी इस्टेटमध्ये, नोंदणी नसलेल्या कराराचा किंवा हस्तांतराचा विचार करता न्यायमूर्ती रवींद्रन यांनी नमूद केले आहे . तथापि, नोंदणी कायदा, 1908 च्या कलम 49 मध्ये समाविष्ट असलेली कोणतीही तरतूद नसलेला मुद्रांक कायदा, या निर्णयाद्वारे कराराला किंवा संपूर्ण हस्तांतरास लागू होईल, ज्यामध्ये त्यात समाविष्ट असलेल्या लवाद खंडाचा समावेश असेल. त्यामुळे हे स्पष्ट आहे की , कलम 11 (6-अ) लागू करणे, कोणत्याही प्रकारे, एस. एम. एस. टी इस्टेटमधील निर्णयाच्या अधिक चांगला नाही किंवा संबंधित नाही आणि कलम 11 (6-अ) च्या दुरुस्तीनंतरही लागू आहे.

22. जेव्हा मध्यस्थी कलम "संविदेत" समाविष्ट असते, तेव्हा करार कायद्याने अंमलात आणण्यायोग्य असेल तरच ती संविदेमधील होतो हे महत्वाचे असते. आपण पाहिले आहे की मुद्रांक कायदांतर्गत एखादा संविदा कसा होत नाही, म्हणजे त्यावर योग्यरित्या मुद्रांकित केल्याशिवाय तो कायद्याने अंमलबजावणी करण्यायोग्य नसतो . 1996 च्या कायद्याच्या कलम 7 (2) आणि संविदा अधिनियम कलम 2 (एच) सह वाचल्यावर कलम 11 (6-ए) चे सरळ वाचन देखील , हे स्पष्ट करते की करारातील लवाद खंड तो कायद्याद्वारे अंमलबजावणी करण्यायोग्य नसेल तर अस्तित्वात येणार नाही .

9. विद्या द्रोलिया आणि इतरांच्या (उपरोक्त) खटल्यातील तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने गरवारे वॉल रोप्स लिमिटेड (उपरोक्त) मधील निर्णयाचा उल्लेख केला होता, ज्यात असे म्हटले होते:

"146. आता आपण या प्रश्नाचे परीक्षण करून पुढे जातो , की कलम 11 मधील 'अस्तित्व' हा शब्द केवळ करार निर्मितीचा (लवाद करार आहे की नाही) संदर्भ देतो आणि अंमलबजावणीचा (वैधता) प्रश्न वगळतो आणि म्हणून नंतरचा संदर्भ टप्प्यावर न्यायालयाच्या अधिकारक्षेत्राबाहेर असतो . न्यायशास्त्र आणि मजकूरवाद यावर लवाद कराराचे अस्तित्व आणि लवाद कराराची वैधता यात फरक करणे शक्य आहे.अशी व्याख्या "अस्तित्व" या शब्दाच्या साध्या अर्थाचे समर्थन करू शकते. तथापि, जर करार अंमलात आणण्याजोगा नसेल आणि बंधनकारक नसेल तर त्याचे अस्तित्व नाही असे मानणे, न्यायशास्त्राच्या दृष्टीने आणि संदर्भवादानुसार तितकेच शक्य आहे. लवाद कराराचे अस्तित्वासाठी एक वैध संविदा अस्तित्वात असणे आवश्यक आहे ज्याद्वारे पक्षकारांना लवादाकडे सोपवून न्यायालयाद्वारे अंमलात आणला जाईल . विधी आणि साध्या अर्थाचे विवेचन हे प्रासंगिक पार्श्वभूमीच्या विरुद्ध असेल आणि परिणामी अप्रिय परिणाम होतील. "अस्तित्व" च्या वाजवी आणि न्याय्य विवेचनासाठी संदर्भ ,

उद्देश आणि बंधनकारक आणि अंमलबजावणी करण्यायोग्य लवाद करारासाठी लागू होणारे संबंधित कायदेशीर संकेत समजून घेणे आवश्यक आहे . जोपर्यंत पक्षांना अटींचे पालन करण्यास आणि त्यांचे पालन करण्यास आणि त्यांना बांधील राहण्यास भाग पाडले जात नाही तोपर्यंत लेखी पुरावा असलेल्या कराराला काही अर्थ नाही. अंमलबजावणी न करता येण्याजोग्या दस्तऐवजाच्या आधारे पक्ष खटला दाखल करू शकत नाही आणि अधिकारांचा दावा करू शकत नाही . अशा प्रकारे, लवादाचा करार वैध आणि कायदेशीर असेल तेव्हाच अस्तित्वात असतो असे मानण्याची चांगली कारणे आहेत . शून्य आणि अंमलात आणता न येणारी सहमती म्हणजे काहीही न करण्याचा करार होय . लवाद कराराचे अस्तित्त्व म्हणजे लवाद करार जो लवाद कायदा आणि संविदा अधिनियम या दोन्हींच्या वैधानिक गरजा पूर्ण करतो आणि जेव्हा तो कायद्याने अंमलात आणण्याजोगा असतो.

147. विस्तार आणि कारणमीमांसा पुढीलप्रमाणे :

147.1 गरवारे वॉल रोप्स लिमिटेडमध्ये, या न्यायालयाने लवाद खंडासह अंतर्निहित संविदेत मुद्रांक शुल्काच्या प्रश्नाचे परीक्षण केले होते आणि या संदर्भात लवाद कायद्याच्या कलम 7 (2) च्या पहिल्या आणि दुसऱ्या भागात

फरक केला होता, जरी लवाद कराराचे 'अस्तित्व' आणि 'वैधता' या संदर्भात वर नमूद केलेली निरीक्षणे प्रसंगोचीत आणि अत्यंत महत्वाची असली तरी, आम्ही परिच्छेद 29 चा पुन्हा उल्लेख करून त्याची पुनरावृत्ती करू:

"29. ह्युंदाई इंजीनियरिंग प्रकरणातील हा निर्णय महत्वाचा आहे कारण विशेषतः विचाराधीन असलेला एक लवाद कलम होता जो विमेकार कंपनीने दायित्व मान्य केले किंवा स्वीकारले तरच सक्रिय होणार होता . तथ्यांच्या आधारे असे आढळून आले की विमेकार कंपनीने दावा अमान्य केला, जरी लवाद कलम अस्तित्वात होता तरी, विशेषतः, पॉलिसीमध्ये, कायद्यात ते अस्तित्वात नसते, जसे की त्या निर्णयात म्हटले गेले होते, जेव्हा एक महत्वाची वस्तुस्थिती सादर केली जाते, म्हणजे, विमेकार कंपनीने दायित्व स्वीकारले नाही किंवा स्वीकारले नाही. त्याचप्रमाणे, सध्याच्या खटल्यातील तथ्यांमध्ये, हे स्पष्ट आहे की उप-करारामध्ये समाविष्ट असलेला लवाद खंड जोपर्यंत उप-करारावर योग्यरित्या मुद्रांकित होत नाही तोपर्यंत कायद्याचा विषय म्हणून अस्तित्वात राहणार नाही, जसे की आम्ही वर म्हटले आहे . लवादाच्या कराराच्या वैधतेशी संबंधित असलेल्या कलम 8, कलम 16 आणि कलम 45 च्या विरुद्ध, कलम 11 (6-ए) हे 'अस्तित्व' शी संबंधित आहे, या युक्तिवादाचे उत्तर या न्यायालयाच्या ह्युंदाई इंजीनियरिंग प्रकरणातील 'अस्तित्व' या अभिव्यक्तीच्या समजूतीद्वारे दिले जाते."

अस्तित्व आणि वैधता एकमेकांशी जोडलेले आहेत आणि जर तो बेकायदेशीर असेल किंवा अनिवार्य कायदेशीर आवश्यकता पूर्ण करत नसेल तर लवाद करार अस्तित्वात नाही.अवैध करार म्हणजे कोणताही करार नाही."

(भर देण्यात आला आहे)

10. नंतर, मेसर्स एन . एन. ग्लोबल मर्कटाइल प्रायव्हेट लिमिटेड

(उपरोक्त) मधील तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने असे म्हटले की लवाद न्यायतत्त्वशास्त्रात, "लवाद करार हा एक विशिष्ट आणि वेगळा करार आहे , जो मूळ व्यावसायिक करारापासून स्वतंत्र असते ज्यामध्ये तो समाविष्ट आहे ".

एस. एम. एस. टी एस्टेट्स प्रायव्हेट लिमिटेड (उपरोक्त), गरवारे वॉल रोप्स लिमिटेड (उपरोक्त) आणि विद्या द्रोनिया आणि इतर (उपरोक्त) मध्ये व्यक्त केलेल्या मतांशी असहमती व्यक्त करत या तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने घटनापीठाकडे संदर्भ दिला.

त्यात असे म्हटले होते:

"26. आमच्या मते, मूळ करारावर मुद्रांक शुल्क भरणे प्रलंबित असताना, लवाद कराराच्या अंमलबजावणीसाठी कोणताही कायदेशीर अडथळा नाही. तथापि, मुद्रांक कायद्याच्या अनिवार्य तरतुदींचे पालन करण्यापूर्वी कार्य आदेश किंवा मूळ

व्यावसायिक करारांतर्गत अधिकार आणि जबाबदारींचा निर्णय घेतला जाणार नाही.

28. आमच्या मते, एस. एम. एस. टी इस्टेटमधील निर्णय दोन मुद्द्यांवर कायद्यातील योग्य स्थिती दर्शवत नाही, म्हणजे (i) छाप नसलेल्या व्यावसायिक करारातील लवाद करारावर कारवाई केली जाऊ शकत नाही किंवा कायद्याने ती अंमलबजावणी अयोग्य असते आणि (2) भारतीय संविदा अधिनियम, 1872 च्या कलम 19 अन्वये पक्षकाराच्या पर्यायानुसार करार किंवा संलेख रद्द करण्यायोग्य असल्यास लवादाचा करार अवैध ठरेल.

29. आमचे असे मत आहे की लवाद करार हा पक्षांमधील एक स्वतंत्र करार असल्याने आणि मुद्रांक शुल्क भरण्यासाठी शुल्क आकारले जात नसल्यामुळे, व्यावसायिक करारावर मुद्रांक शुल्क न भरल्याने लवाद खंड अवैध होणार नाही किंवा त्याची अंमलबजावणी होणार नाही, कारण त्याचे स्वतःचे स्वतंत्र अस्तित्व आहे. मूळ कराराच्या नोंदणीवरील लवाद खंडाच्या विलगनक्षमतेच्या मुद्द्यावर न्यायालयाने घेतलेला दृष्टिकोन मुद्रांक कायद्याच्या संदर्भातही पाळला गेला पाहिजे. मूळ करारावर मुद्रांक शुल्क न भरल्यास मुख्य करारही अवैध होणार नाही. ही एक कमतरता आहे जी आवश्यक मुद्रांक शुल्क भरण्यावर दूर करता येते."

11. एस. एम. एस. टी इस्टेट प्रायव्हेट लिमिटेड (उपरोक्त) मध्ये घेतलेल्या दृष्टिकोनाच्या अचूकतेविषयी त्यांनी शंका व्यक्त केल, ज्याला गरवारे वॉल रोप्स लिमिटेड (उपरोक्त) आणि विद्या द्रोलिया आणि इतर (उपरोक्त) मध्ये मान्यता देण्यात आली होती, आणि असा निर्णय देण्यात आला :

"56. आमचे असे मत आहे की एस. एम. एस. टी इस्टेट आणि गरवारेमधील व्यावसायिक करारावर मुद्रांक शुल्क न भरल्याने लवादाचा करारही अवैध ठरेल आणि तो कायद्याने अस्तित्वात नसेल आणि अंमलात आणता येणार नाही, हा निष्कर्ष कायद्याने योग्य नाही.

57. गरवारेमधील निकालाला दुजोरा देणाऱ्या समन्वय खंडपीठाने विद्या द्रोलिया प्रकरणातील निकालाच्या परिच्छेद 146 आणि 147 मधील निष्कर्ष लक्षात घेता, उपरोक्त मुद्दा या न्यायालयाच्या घटनापीठाने अधिकृतपणे निकाली काढणे आवश्यक आहे."

12. **मेसर्स एन. एन. ग्लोबल मर्कटाइल प्रायव्हेट लिमिटेड (उपरोक्त)**

आणि **विद्या द्रोलिया आणि इतर (उपरोक्त)** या दोन्ही खंडपीठांचे संख्याबळ समान असल्याने, या घटनापीठाला या मुद्द्यावर अधिकृतपणे : अभिनिर्णय करणे घेण्याचे आवाहन करण्यात आले आहे . या मुद्द्याचा न्यायनिवाडा करण्यासाठी, या खंडपीठाने सुरुवातीला कायदा , 1996 च्या कलम 11 (6 ए) अंतर्गत लवादाच्या नियुक्तीसाठी पूर्व-संदर्भित टप्प्यावर कायदा, 1899 अंतर्गत आवश्यकतांची तपासणी करणे आवश्यक आहे की नाही हे तपासणे आवश्यक आहे.

13. या न्यायालयाला मदत करण्यासाठी न्यायमित्र म्हणून हजर होणारे विद्वान ज्येष्ठ वकील श्री. गौरव बॅनर्जी, सादर करतात की कायदा, 1996 आणि वेळोवेळी केलेल्या नंतरच्या सुधारणांचा हेतू प्रसंभाविक प्रक्रिया सुव्यवस्थित करणे आणि लवादाच्या कार्यवाहीत न्यायिक हस्तक्षेप करणे हा होता , ज्यामुळे लवादाच्या प्रक्रियेतील विलंबात लक्षणीय वाढ होते आणि यामुळे लवादाचा फायदा नाकारला जातो. न्यायालयीन हस्तक्षेपासह लवादाशी संबंधित प्रकरणांचा जलद निपटारा करण्यावर भर देण्यासाठी लवाद आणि सलोखा (दुरुस्ती) कायदा, 2015 (यापुढे 2015 ची दुरुस्ती म्हणून संदर्भित) सादर करण्यात आला.

14. श्री. बॅनर्जी यांनी असे सादर केले की जोपर्यंत कलम 11 ची व्याप्ती आणि कक्षा संबंधित आहे , ती फक्त पोकळी भरून काढण्यासाठी आहे आणि न्यायालय केवळ नियुक्ती अधिकारी म्हणून काम करत आहे जेथे पक्ष मध्यस्थ नियुक्त करण्यात अपयशी ठरतात .कलम 11 (6 ए) (2015 दुरुस्ती) समाविष्ट केल्यानंतर, विधिमंडळ धोरण आणि उद्देश मूलतः लवादाच्या नियुक्तीच्या टप्प्यावर न्यायालयाचा हस्तक्षेप कमी करणे हा आहे आणि या हेतूने कलम 11 (6 ए) समाविष्ट केले गेले आहे ज्याचा आदर केला पाहिजे.

15. श्री. बॅनर्जी पुढे सादर करतात की कराराच्या निर्मितीच्या टप्प्यावर लवाद कराराच्या अस्तित्वाच्या औपचारिक तपासणीपर्यंत , प्रथमदर्शनी, न्यायालयाची व्याप्ती मर्यादित राहिली पाहिजे , ज्यात करार लेखी आहे की नाही आणि कराराच्या निर्मितीसाठीचे मुख्य संविदात्मक घटक पूर्ण झाले आहेत . क्वचित प्रसंगी, पक्षकारांकडून काही प्रमाणात प्रश्न उपस्थित केला जात असल्यास, न्यायालय विवादाच्या विषयाची मध्यस्थी म्हणून तपासणी करू शकते परंतु ते देखील अपवाद म्हणून. त्याच वेळी, जोपर्यंत कायदा, 1899 चा संबंध आहे, तो केवळ विशिष्ट प्रकारच्या साधनांमध्ये राज्याचा महसूल सुरक्षित करण्यासाठी अधिनियमित केलेला एक वितीय उपाय आहे , परंतु फिर्यादीला त्याच्या/तिच्या प्रकरणाचा सामना करण्यासाठी तांत्रिक शस्त्राने सुसज्ज करण्यासाठी त्याचा वापर केला जाऊ शकत नाही .एकदा महसुलाचा उद्देश कायदानुसार सुरक्षित झाला की , दस्तऐवज नुसार आपला दावा मांडणाऱ्या पक्षाचा दस्तऐवजातील सुरुवातीच्या सदोषपणाच्या आधारावर पराभव होणार नाही.

16. श्री. बॅनर्जी पुढे सादर करतात की मुद्रांक शुल्क न भरणे ह एक दुरुस्त होण्यायोग्य उणीव आहे आणि लवादाद्वारे पुरावा म्हणून दाखल

करण्यापूर्वी ही उणीव कोणत्याही टप्प्यावर ठिक केली जाऊ शकते .कलम

11 अंतर्गत न्यायालयाद्वारे मुद्रांकाच्या अपुरेपणाची किंवा अनावश्यक शिक्क्याची तपासणी/निर्णय पूर्व-संदर्भ टप्प्यावर केला जात असल्यास, लवादाच्या संदर्भाला विरोध करण्यासाठी बाहेरील आव्हाने आणि विस्तारित डावपेचांना प्रोत्साहित करण्याशिवाय दुसरे काही होणार नाही .लवादाची नियुक्ती करणे आणि विवाद निवारण कार्यवाही सुरू करण्याची परवानगी देणे आणि लवाद न्यायाधिकरणाला कायदा, 1996 अंतर्गत त्याचे कर्तव्य पार पाडण्याची परवानगी देणे हा नैसर्गिक उपाय अपरिहार्य आहे. लवाद न्यायाधिकरण मुद्रांक शुल्काची चोरी रोखू शकत नाही यासाठी कोणतेही कारण नाही.

17. हे देखील आमच्या निदर्शनास आले आहेत की पूर्व -संदर्भित टप्प्यावर कलम 11 अंतर्गत अर्ज सादर करताना, पक्षांना मूळ लवाद करार दाखल करण्याचे बंधन नसते आणि लवाद कराराची प्रत अर्जासोबत जोडली जाणे असल्याने, खर्चा अर्थाने, हा कायदा, 1899 च्या कलम 2 (14) अंतर्गत विचार केला जात असल्याचे साधन नाही, विशेषतः पूर्व-संदर्भित टप्प्यावर, कायदा, 1899 च्या कलम 33 किंवा 35 नुसार आवाहन करण्याचा प्रश्नच उद्भवत नाही.

निवेदनाच्या समर्थनार्थ श्री. बॅनर्जी यांनी जुपुडी केशव राव विरुद्ध पुलवर्णी वेंकट

सुब्बाराव आणि इतर (6(1971) 1 एससीसी 545) मध्ये नोंदवलेल्या या न्यायालयाच्या निकालावर भर दिला आहे, जो नंतर हरिओम अग्रवाल विरुद्ध प्रकाश चंद मालवीय (7(2007) 8 एससीसी 514) मध्ये या न्यायालयाने नोंदवला आहे.

18. त्याची मदत घेत, श्री. बॅनर्जी सादर करतात की कलम 33 किंवा 35 हे दस्तऐवजाच्या कोणत्याही प्रतीशी संबंधित नाहीत आणि कायदा, 1899 च्या उद्देशाने दस्तऐवजाची प्रत समाविष्ट करण्यास वाव नाही. अधिनियम, 1899 च्या कलम 2(14) च्या अर्थामधील दस्तऐवजाची प्रत जप्त करून प्रमाणित केली जाऊ शकत नाही आणि ती अधिनियम, 1899 अंतर्गत दुय्यम पुरावा म्हणून स्वीकारली जाऊ शकत नाही.

19. श्री. बॅनर्जी पुढे सादर करतात की लवादाचा करार वैध आहे की कायद्याने अस्तित्वात आहे याबद्दल या न्यायालयाच्या विचारार्थ उपस्थित केलेला प्रश्न पूर्व-संदर्भ टप्प्यावर तपासण्यासाठी खुला नाही कारण मूळ दस्तऐवज अभिलेखित नाही (लवादाचा करार) आणि कलम 33 आणि 35 चे संयुक्त वाचन हे दस्तऐवजाच्या कोणत्याही प्रतीशी संबंधित नाही आणि पक्षाला केवळ पुराव्याच्या दस्तऐवजावर अवलंबून राहण्याची परवानगी दिली जाऊ शकते जे

कलम 2 (14) चा अर्थ दर्शविणारे साधन आहे आणि दस्तऐवजाची वैधता नेहमीच अधिनियमाच्या 1996 चे कलम 16 मध्ये निहित असलेल्या त्याच्या अधिकारक्षेत्रातील लवाद/लवाद न्यायाधिकरणाद्वारे संदर्भानंतरच्या टप्प्यावर तपासण्यासाठी खुली आहे.

20. अपीलकर्त्याचे विद्वान वकील श्री. गगन संघी यांनी सादर केले की कायदा, 1899 चे कलम 35 कोणत्याही हेतूसाठी पुराव्यामध्ये अनावश्यक मुद्रांकित केलेले 'दस्तऐवज' मान्य करण्यास आणि त्यावर कारवाई करण्यास प्रतिबंधित करते आणि या न्यायालयाने आंध्र प्रदेश सरकार आणि इतर विरुद्ध पी. लक्ष्मी देवी (श्रीमती) (8 (2008) 4 एस. सी. सी. 720) मध्ये असे म्हटले होते की कायदा, 1899 च्या कलम 33 मधील 'मुद्रांकित न केलेले दस्तऐवज' अनिवार्य आहे आणि ते जप्त केले जाणे आवश्यक आहे. जरी कायदा, 1899 अंतर्गत लवाद करारावर मुद्रांक शुल्क देय नाही असे गृहीत धरले तरी, जेव्हा लवाद करार हा मुद्रांक शुल्क देय असलेल्या साधनातील एक कलम म्हणून समाविष्ट असतो, तेव्हा एक साधन म्हणून असा लवाद करार, कायदा, 1899 च्या कलम 35 चा अडथळा आकर्षित करतो.

21. श्री. संघी पुढे सादर करतात की मूळ करारापासून करार वेगळे करणे हे दुसरे काही नसून कायदा , 1996 च्या कलम 16 द्वारे तयार केलेले विधिकल्पना आहे आणि ते कायदा , 1899 च्या कलम 35 ला अपवाद असू शकत नाही.

22. श्री.संघी पुढे सादर करतात की जेव्हा लवाद करार असलेल्या दस्तऐवजावर योग्य मुद्रांक शुल्क दिले जात नाही तेव्हा लवाद कराराच्या अंमलबजावणीच्या मुद्द्यावर वेगळेपणाचा सिद्धांत आणि कॉम्पेटेंझ -कॉम्पेटेंझचा कोणताही संबंध नाही आणि एनका इंसात वे सनाय ए. एस. विरुद्ध ओ. ओ. ओ. विमा कंपनी चुब (9 (2020) यूके एस. सी. 38) मधील यू. के. च्या सर्वोच्च न्यायालयाच्या निकालावर अवलंबून आहे, ज्यामध्ये असे म्हटले गेले होते की लवाद कलम तरीही कंत्राटी दस्तऐवजात नोंदवलेल्या अधिकारांच्या आणि जबाबदारींचा एक भाग आहे आणि त्यांच्या मते , मुद्रांकनाचा मुद्दा अगदी उंबरठ्यावर पाहिला पाहिजे, जरी तो कलम 11 (6 ए) चा वापर करत असला तरीही, म्हणजे लवादपूर्व टप्प्यावर त्यांच्या मते, एखादे साधन कायद्यात तेव्हाच अस्तित्वात असेल जेव्हा ते अंमलबजावणी करण्यायोग्य असेल आणि लवाद कराराच्या संदर्भात कायदा, 1996 च्या कलम 11 (6 ए) मध्ये परिभाषित

केलेले 'अस्तित्व' हे वैध अंमलबजावणी करण्यायोग्य करार असले पाहिजे आणि प्रारंभिक/पूर्व-संदर्भ टप्प्यावरच मुद्रांकन न करण्याच्या किंवा अपुर्या मुद्रांकनाच्या समस्येचे परीक्षण करण्यासाठी आणि एम/एस. एन. एन. ग्लोबल मर्कटाइल प्रायव्हेट लिमिटेड (उपरोक्त) मध्ये प्रदान केल्याप्रमाणे तीन पद्धती अधोरेखित करण्यासाठी ते नेहमीच खुले असते, कायदा, 1996 च्या कलम 11 अंतर्गत दाखल केलेल्या अर्जावर म्हणजे अवरोध, मुद्रांक शुल्क भरणे आणि लवादाची नियुक्ती, न्यायालय निश्चितपणे या लवाद खण्डावर 'कारवाई' करत आहे, ज्याला स्पष्टपणे 1899 च्या अधिनियमाच्या कलम 35 अन्वये रोध असून एक करार जो कायद्याद्वारे अंमलात आणण्याजोगा असत नाही त्याला 1996 च्या अधिनियमाच्या कलम 11 (6 ए) अन्वये अस्तित्वात असल्याचे म्हणता येणार नाही.

23. 2022 च्या आय. ए. नंबर .18516 मध्ये हस्तक्षेपकर्त्याची बाजू मांडणाऱ्या विद्वान ज्येष्ठ वकील मालविका त्रिवेदी यांनी सादर केले की कायदा , 1899 आणि कायदा, 1908 चे शासन पूर्णपणे वेगळे आहे . मेसर्स एन. एन. ग्लोबल मर्कटाइल प्रायव्हेट लिमिटेडने (उपरोक्त) दस्तऐवज मुद्रांकित करण्याच्या गरजेनुसार दस्तऐवजाच्या नोंदणीची तत्वे चुकीच्या पद्धतीने लागू केली . पहिला

एक सुधारण्यायोग्य दोष आहे, तर दुसरा दस्तऐवज/साधनाचे अस्तित्व आणि पूर्णत्व ठरवतो. नोंदणीच्या अनुपस्थितीत, एक साधन अस्तित्वात राहिल परंतु मुद्रांकनाशिवाय, साधन अपूर्ण/अयोग्य असेल.

24. श्रीमती त्रिवेदी पुढे निवेदन करतात की कायदा , 1899 मध्ये मुद्रांक शुल्क भरण्याची कल्पना आहे , जे अयशस्वी झाल्यास , त्यांच्या मते, कोणत्याही हेतूसाठी कृती केली जाऊ शकत नाही आणि कायद्याच्या भाषेत कोणतीही संदिग्धता नाही आणि आपल्याला कायद्याच्या व्याख्येच्या सुवर्ण तत्वांचे पालन करावे लागेल.

25. श्रीमती त्रिवेदी पुढे निवेदन करतात की कायद्याच्या विविध तरतुदींखालील न्यायालयाचे अधिकार तसेच कायदा, 1899 मध्ये निर्माण केलेले निर्बंध हे कायदा, 1996 च्या कलम 9 नुसार चालवल्या जाणाऱ्या कार्यवाहीला लागू होतात आणि असे सादर करतात की जरी लवाद खंड खंडित केला असला तरी, कायदा, 1996 च्या कलम 9 चा वापर करून अंतरिम उपाययोजना मंजूर करण्यापूर्वी लवादाचा खंड असलेला मूळ करार कायद्याने लागू करण्यायोग्य आहे की नाही याबद्दल न्यायालयाला प्रथमदर्शनी निष्कर्षपर्यंत पोहोचावे लागेल.

26. 2022 च्या आय. ए. क्रमांक 199969 मध्ये हस्तक्षेपकर्त्याचे विद्वान वकील श्री. देवेश पंडा यांनी सादर केले की कायदा, 1996 चा भाग 1 कलम 8,9 आणि 11 शी संबंधित आहे, तर कलम 45 भाग 2 मध्ये हाताळले गेले आहे. कलम 45 ला भाग 2 अंतर्गत तरतूद म्हणून मान्यता देण्यात आली आहे जी एक संपूर्ण संहिता आहे. कलम 45 मधील 'ते आढळत नाही तोपर्यंत' या अभिव्यक्तीचा अर्थ शिन-एटसू केमिकल कंपनी लिमिटेड विरुद्ध अक्ष ऑप्टिफायबर लिमिटेड आणि इतर (10 (2005) 7 एससीसी 234) मध्ये बहुमताने लावला गेला चा प्रथमदर्शनी विचार म्हणून अर्थ लावला गेला. 2019 मध्ये, संसदेने कलम 45 मध्ये सुधारणा करून 'प्रथमदर्शनी आढळत नाही तोपर्यंत' ही अभिव्यक्ती बदलून घेतली, जी कायद्याला शिन एट्सु (उपरोक्त) मध्ये ठरवलेल्या स्थितीच्या अनुषंगाने आणते. या पार्श्वभूमीवर, 1899 चा कायदा दंडासह किंवा दंडाविना मुद्रांक शुल्क वसूल होईपर्यंत केवळ तात्पुरता दंड निर्माण करतो.दुःख हे केवळ साधनाशी जोडलेले असते, व्यवहाराशी नाही.

27. श्री. के. रमाकांत रेड्डी, प्रतिवादी क्र. 1 ने 1996 चा कायदा लागू होण्यापूर्वी लोकसभेत झालेल्या संबंधित चर्चेचा आढावा घेतला आणि त्याची

मदत घेत, 1996 चा कायदा, 1899 चा कायदा आणि 1872 चा संविदा अधिनियम (यापुढे 'कायदा, 1872' म्हणून संदर्भित) यांच्या तरतुदींमध्ये सुसंवाद साधावा लागेल, असे सांगितले. अधिनियम 1899 चे कलम 17 हे अधिनियम , 1899 चे कलम 31 सह वाचले पाहिजे. कायदा, 1996 च्या कलम 7 च्या साध्या भाषेत, करारावर शिक्कामोर्तब करण्यासाठी पक्षांवर बंधन असणे आवश्यक नाही.कायदा, 1996 च्या कलम 11 (6 ए) अंतर्गत लवादाच्या नियुक्तीसाठी लवादाच्या आधीच्या टप्प्यावर लवादाच्या करारावर कारवाई करण्याच्या उद्देशाने न्यायालयाने शिक्के , शिक्के आणि मूळ यासारख्या मुख्य नसलेल्या तांत्रिक आवश्यकतांवर जोर दिल्यास विधिमंडळाच्या हेतूचा पराभव होईल.

28. प्रतिवादींचे विद्वान वकील पुढे सादर करतात की खटल्याच्या तात्कालिक तथ्यांमध्ये, लवादाच्या विवादांच्या संदर्भासाठी कलम 8 अंतर्गत अर्ज दाखल करण्यात आला होता आणि महाराष्ट्र मुद्रांक कायदा , 1958 च्या कलम 34 अंतर्गत तो समर्थनीय नव्हता, जो कायदा, 1899 च्या जवळजवळ समान सामग्री आहे. वर्क ऑर्डर एक मुद्रांकित नसलेला दस्तऐवज असल्याने कोणत्याही हेतूसाठी पुरावा म्हणून प्राप्त केला जाऊ शकत नाही किंवा त्यावर

कारवाई केली जाऊ शकत नाही, जोपर्यंत त्यावर योग्यरित्या शिक्कामोर्तब केले जात नाही.परिणामी, लागू असलेले मुद्रांक शुल्क 20 (आणि दंड, असल्यास) कार्य आदेशावर दिले जात नाही आणि गरवारे वॉल रोप्स लिमिटेड (उपरोक्त) मधील या न्यायालयाच्या निकालावर अवलंबून ठेवले जात नाही तोपर्यंत, मुद्रांक नसलेल्या लवाद खंड कलमावरही कारवाई केली जाऊ शकत नाही किंवा त्याची अंमलबजावणी केली जाऊ शकत नाही , कारण लवाद कलम कायद्यात अस्तित्वात राहणार नाही.

29. विद्वान वकील पुढे सादर करतात की उच्च न्यायालयाने कलम 8 अंतर्गत अर्जावर अवलंबून असताना महाराष्ट्र मुद्रांक कायदा, 1958 च्या कलम 34 चे उल्लंघन करणारा अस्तित्वात नसलेला लवाद खंड लागू केला होता आणि पुढे असा युक्तिवाद केला की प्रतिवादीने मुद्रांक शुल्क भरण्याची आपली तयारी दर्शविली नव्हती, जरी नंतरच्या टप्प्यावर आक्षेप घेण्यात आला होता आणि त्यामुळे लवादाच्या कलमांतर्गत मुद्रांक शुल्क भरण्याची आणखी कोणतीही संधी देण्यास कोणतेही समर्थन उद्भवत नाही.

30. आम्ही पक्षकारांच्या वकिलांचे म्हणणे ऐकले आहे आणि त्यांच्या मदतीने अभिलेखित उपलब्ध असलेल्या साहित्याचा अभ्यास केला आहे आणि

संदर्भामध्ये खोलवर जाण्यापूर्वी, संदर्भाशी संबंधित वैधानिक तरतुदींवर चर्चा करणे आम्हाला योग्य वाटते.

III. भारतीय मुद्रांक कायदा, 1899 अंतर्गत आवश्यकता

31. 1899 चा कायदा हा एक वित्तीय कायदा आहे , जो व्यवहारांची अभिलेखन करणाऱ्या संलेखावर मुद्रांकाच्या स्वरूपात आकारल्या जाणाऱ्या कराशी संबंधित कायदा ठरवतो. भारतीय राज्यघटनेच्या सातव्या अनुसूची यादी 1 (केंद्रीय यादी) च्या नोंद 91 मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या साधनांवरील मुद्रांक शुल्क (उदा. विनिमय देयके, धनादेश, वचनपत्रे, लादीची देयके, पतपत्रे, विमा पॉलिसी, समभागांचे हस्तांतरण , कर्जरोखे, प्रॉक्सी आणि पावत्या) केंद्र सरकारद्वारे आकारल्या जातात. त्याचप्रमाणे, वरील केंद्र सूचीच्या 91 व्या नोंदीत नमूद केलेल्यांव्यतिरिक्त इतर साधनांवरील मुद्रांक शुल्क अनुसूची VII च्या यादी II (राज्य यादी) च्या 63 व्या नोंदीनुसार राज्यांकडून आकारले जाते. शुल्कदराशी संबंधित तरतुदी वगळता इतर तरतुदी तिसऱ्या यादीतील (समवर्ती यादी) 44 व्या परिच्छेदाच्या आधारे केंद्र आणि राज्यांच्या विधिमंडळाच्या अधिकारात येतात. तथापि, सर्व उपकरणांवरील मुद्रांक शुल्क संबंधित राज्ये गोळा करतात आणि ठेवतात.

32. दस्तऐवज ही संज्ञा कायदा, 1899 च्या कलम 2 (14) अंतर्गत परिभाषित केली गेली आहे आणि 'शुल्क आकारण्यायोग्य दस्तऐवज' ही कलम 3 अंतर्गत प्रदान केली गेली आहे, तर कलम 17 मध्ये अशी तरतूद आहे की भारतातील कोणत्याही व्यक्तीद्वारे शुल्क आकारण्यायोग्य आणि अंमलात आणण्यायोग्य सर्व साधनांवर शिक्कामोर्तब करावे लागेल.

33. कायदा, 1899 चे कलम 2 (14), 3 आणि 17 खाली काढले आहेत: -

"2 (14)-संलेख "-संलेखात प्रत्येक संलेख समाविष्ट आहे ज्याद्वारे कोणताही अधिकार किंवा दायित्व तयार केले जाते, हस्तांतरित केले जाते, मर्यादित केले जाते, विस्तारित केले जाते, शमवले जाते किंवा नोंदवले जाते:

3. शुल्क आकारण्यायोग्य संलेख कायद्याच्या तरतुदींना आणि अनुसूची 1 मध्ये समाविष्ट असलेल्या सवलतींना अधीन राहून, खालील संलेखावर त्या अनुसूचीत दर्शविलेल्या रकमेवर अनुक्रमे योग्य शुल्क म्हणून शुल्क आकारले जाईल , म्हणजे -

(अ) त्या अनुसूचीत नमूद केलेले प्रत्येक संलेख , जे पूर्वी कोणत्याही व्यक्तीने अंमलात आणले नव्हते, ते जुलै 1899 च्या पहिल्या दिवशी किंवा त्यानंतर भारतात अंमलात आणले जाते;

(ब) त्या दिवशी किंवा त्यानंतर भारतातून काढलेले किंवा तयार केलेले प्रत्येक विनिमय पत्र (मागणीनुसार अन्यथा देय) किंवा वचनपत्र आणि स्वीकारले किंवा दिले किंवा स्वीकार किंवा देयकासाठी सादर केले , किंवा मान्यता , हस्तांतरण किंवा अन्यथा वाटाघाटीसाठी भारतात सादर केले जाते; आणि

(क) त्या अनुसूचीत नमूद केलेले प्रत्येक संलेख (विनिमय पत्र किंवा वचनपत्राव्यतिरिक्त), जे पूर्वी कोणत्याही व्यक्तीने अंमलात आणले नव्हते , ते त्या दिवशी किंवा त्यानंतर भारतातून अंमलात आणले जाते . त्या अनुसूचीमध्ये नमूद केलेले प्रत्येक इन्स्ट्रुमेंट (एक्स्चेंज बिल किंवा प्रॉमिसरी नोट व्यतिरिक्त), जे यापूर्वी कोणत्याही व्यक्तीने अंमलात आणले गेले आहे , कोणत्याही मालमत्तेशी संबंधित आहे, किंवा [भारतात] आणि [भारत] मध्ये प्राप्त झालेल्या कोणत्याही बाबी किंवा गोष्टीसाठी किंवा केल्या जाणाऱ्या:

परंतु, या संदर्भात कोणतेही शुल्क आकारले जाणार नाही (1) सरकारने किंवा त्यांच्या वतीने किंवा त्यांच्या बाजूने अंमलात आणलेल्या कोणत्याही संलेखाच्या संदर्भात कोणतेही शुल्क आकारले जाणार नाही , परंतु ज्या प्रकरणांमध्ये या सवलतीसाठी सरकार अशा दस्तऐवजाच्या संदर्भात आकारले जाणारे शुल्क भरण्यास जबाबदार असेल.

(2) व्यापारी नौनयन कायदा, 1894, कायदा क्रमांक 57 आणि 58 विक्ट. सी. अंतर्गत नोंदणीकृत कोणत्याही जहाज किंवा जहाजाची किंवा जहाजाची विक्री, हस्तांतरण किंवा इतर स्वरूपाचे कोणतेही संलेख , एकतर पूर्णपणे किंवा गहाण ठेवून किंवा अन्यथा , किंवा कोणताही भाग , व्याज, गहाण किंवा मालमत्ता. 60 किंवा 1838 च्या XIX अधिनियमांतर्गत किंवा जहाजांची भारतीय नोंदणी कायदा, 1841 (1841 चा CX), त्यानंतरच्या कायद्यांद्वारे सुधारित.

17. भारतात निष्पादित केलेली संलेख - कर्तव्याची जबाबदारी घेणारी
आणि भारतातील कोणत्याही व्यक्तीने निष्पादित केलेली सर्व संलेख
अंमलात आणण्यापूर्वी किंवा अंमलबजावणीच्या वेळी मुद्रांकित केले जातील.

18. भारताबाहेर देयके आणि नोट्स या अंमलात आणलेले संलेख व्यतिरिक्त इतर साधने

- (1) शुल्क आकारण्यायोग्य आणि केवळ भारताबाहेरच अंमलात आणल्या जाणाऱ्या आणि विनिमयपत्र किंवा वचनपत्र नसलेल्या प्रत्येक दस्तऐवज तो भारतात पहिल्यांदा प्राप्त झाल्यानंतर तीन महिन्यांच्या आत शिक्कामोर्तब केले जाऊ शकते. (2) त्यामुळे विहित करणे केलेल्या मुद्रांकनाच्या वर्णनाच्या

संदर्भात, असे कोणतेही दस्तऐवज एखाद्या खाजगी व्यक्तीकडून योग्यरित्या मुद्रांकित केले जाऊ शकत नसेल, तर ते तीन महिन्यांच्या उक्त्या कालावधीत जिल्हाधिकारी यांच्याकडे नेले जाऊ शकते, जे तसे दस्तऐवज घेणाऱ्या व्यक्तीला आवश्यक असेल आणि त्यासाठी पैसे द्यावे लागतील अशा मूल्याच्या मुद्रांकासह, [राज्य सरकार] नियमानुसार विहित करणे करेल अशा पद्धतीने मुद्रांकित करतील."

34. अधिनियम 1899 च्या कलम 2 (14) अंतर्गत परिभाषित केलेल्या 'संलेख' मध्ये प्रत्येक संलेख समाविष्ट आहे ज्याद्वारे कोणताही अधिकार किंवा दायित्व तयार केले गेले आहे, हस्तांतरित केले गेले आहे, मर्यादित केले गेले आहे, विस्तारित केले गेले आहे, नष्ट केले गेले आहे किंवा नोंदवले गेले आहे . कलम 2 (14) अंतर्गत परिभाषित केल्यानुसार संलेख ' हा शब्द मूळ संलेखचा संदर्भ देतो आणि त्याची प्रत किंवा योग्यरित्या प्रमाणित प्रत नाही . हे केवळ मूळ संलेख तयार केल्यावरच, मुद्रांक शुल्क/दंडाच्या कमतरतेस मान्यता देण्यासाठी पैसे दिले जाऊ शकतात.

35. कायदा, 1899 च्या चौथ्या अध्यायात (कलम 33 ते कलम 48) 'योग्यरित्या मुद्रांकित न केलेले संलेख ' या शीर्षकाखाली, ज्या संलेखावर

शिवकामोर्तब व्हायला हवे होते त्या संलेखावर शिवकामोर्तब केले जात नाही तेव्हा अनुसरण करण्याच्या प्रक्रियेची तरतूद आहे.

36. अधिनियम 1899 च्या कलम 33 मध्ये 'कागदपत्रांची तपासणी आणि जप्ती' करण्याची तरतूद आहे. कलम 33 च्या उपकलम (1) अंतर्गत, "कायद्याद्वारे पुरावा प्राप्त करण्याचा अधिकार असलेली प्रत्येक व्यक्ती किंवा पक्षकारांची संमती असलेली प्रत्येक व्यक्ती आणि सार्वजनिक पदाचा प्रभारी असलेली प्रत्येक व्यक्ती, पोलिस अधिकारी वगळता, ज्यांच्यापुढे, त्यांच्या मते, कर्तव्य बजावलेले कोणतेही संलेखावर सादर केले जाते किंवा त्यांच्या कार्याच्या पूर्ततेसाठी येते, अशा संलेखावर योग्यरित्या शिवकामोर्तब केलेले नाही असे त्यांना दिसल्यास ते जप्त केले जाईल". अधिनियम 1899 च्या कलम 33 (2) मध्ये अशी तरतूद करण्यात आली आहे की शुल्क आकारण्यायोग्य प्रत्येक संलेखावर उपकलम (1) मध्ये स्पष्ट केल्याप्रमाणे अशा व्यक्तीद्वारे तपासणी केली जाईल, जेणेकरून असे संलेख अंमलात आणले गेले किंवा प्रथम अंमलात आणले गेले तेव्हा भारतात अंमलात असलेला असलेल्या कायद्याने आवश्यक असलेल्या मूल्याच्या आणि वर्णनाच्या शिक्क्याने त्यावर मुद्रांकित केले आहे की नाही हे निश्चित केले जाईल. कलम 2 (11) मध्ये समाविष्ट असलेल्या 'योग्यरित्या

मुद्रांकित केलेला ' व्याख्येचा अर्थ असा आहे की त्या उपकरणावर योग्य रकमेपेक्षा कमी नसलेले चिकट किंवा छापलेले शिक्का असते आणि असे शिक्का भारतात सध्या अंमलात असलेला असलेल्या कायदानुसार चिकटवले गेले आहे किंवा वापरले गेले आहे .

37. कायदा, 1899 च्या कलम 33 चे साधे वाचन अशा प्रकारे स्पष्ट करते की जेव्हा एखादे साधन किंवा संलेख प्राधिकरणासमोर सादर केले जाते , तेव्हा त्या उपकरणावर योग्यरित्या शिक्कामोर्तब केले आहे की नाही हे तपासणे हे अशा प्राधिकरणाचे कर्तव्य आहे आणि जर कलम 33 (2) अंतर्गत त्या उपकरणावर योग्यरित्या मुद्रांकित केलेले नाही असे आढळले तर संबंधित प्राधिकरण उक्त संलेख जप्त करेल.

38. अधिनियम 1899 चे कलम 34 संबंधित अधिकार्याला विवेकबुद्धी प्रदान करते की जर कोणत्याही लोक लेखा लेखापरीक्षणादरम्यान "दहा पैसे" पेक्षा जास्त शुल्क आकारण्यायोग्य कोणतीही पावती त्यांना दिली गेली किंवा त्यांच्यासमोर सादर केली गेली, तर अशा अधिकार्याला, त्यांच्या विवेकामध्ये, दस्तऐवज जप्त करण्याऐवजी, योग्यरित्या मुद्रांकित केलेली पावती बदलण्याची आवश्यकता असू शकते."

39. अधिनियम 1899 च्या कलम 35 चे साधे वाचन असे सूचित करते की संबंधित मुद्रांक शुल्क आणि दंड नंतर भरल्यास अस्वीकार्य दस्तऐवज मुद्रांक न केलेले व अपुरे मुद्रांक असेलेले सुद्धा दाखल करून घेतले जाते . यावरून असे दिसून येते की कलम 35 अंतर्गत असलेली आवश्यकता कठोर नाही आणि नंतरच्या टप्प्यावरही त्यात सुधारणा केली जाऊ शकते .मुद्रांकित नसलेले किंवा अपुरे मुद्रांकित केलेले संलेख पूर्णपणे अवैध नसते आणि कलम 35 च्या तरतुदीत नमूद केलेल्या अटींची पूर्तता केल्यानंतर ते पुराव्यामध्ये वैध आणि स्वीकारार्ह केले जाऊ शकते.

40. अधिनियम 1899 चे कलम 37 अयोग्यरित्या मुद्रांकित केलेल्या दस्तऐवजांच्या प्रवेश संबंधित आहे.त्यात अशी तरतूद करण्यात आली आहे की, राज्य सरकार असे नियम बनवू शकते की , जर एखाद्या संलेखावर पुरेशा रकमेची परंतु अयोग्य वर्णनाची मुद्रांकित असेल , तर ज्या शुल्कासह ते आकारण्यायोग्य आहे ते शुल्क भरल्यानंतर ते योग्यरित्या मुद्रांकित झाल्याचे प्रमाणित केले जाऊ शकते आणि अशा प्रकारे प्रमाणित केलेले कोणतेही दस्तऐवज त्याच्या अंमलबजावणीच्या तारखेपासून योग्यरित्या मुद्रांकित केलेले असल्याचे मानले जाईल.

41. जस केलेली मुद्रांकित संलेख कशी हाताळली जावीत यासाठी कायदा, 1899 च्या कलम 38 मध्ये कार्यपद्धतीची तरतूद आहे. कलम 38 च्या उप-कलम (1) मध्ये अशी तरतूद आहे की जेव्हा कलम 33 अंतर्गत एखादे दस्तऐवज जस करणारी व्यक्ती कलम 35 द्वारे प्रदान केलेल्या दंडाची किंवा कलम 37 द्वारे प्रदान केलेल्या कर्तव्याची रक्कम भरल्यानंतर पुरावा म्हणून असे दस्तऐवज स्वीकारते, तेव्हा तो जिल्हाधिकारी यांना अशा दस्तऐवजाची प्रमाणित प्रत, लेखी प्रमाणपत्रासह पाठवेल, ज्यात त्या संदर्भात आकारल्या गेलेल्या शुल्काची आणि दंडाची रक्कम नमूद असेल आणि ती रक्कम जिल्हाधिकारी किंवा त्या वतीने नियुक्त केलेल्या व्यक्तीला पाठवेल.

42. अधिनियम 1899 चे कलम 39 आणि 40 एकतर अग्रिम परतावा देण्यासाठी, दस्तऐवजावर योग्यरित्या मुद्रांकित केल्याचे प्रमाणित करण्यासाठी किंवा मुद्रांक शुल्क गोळा करण्यासाठी जिल्हाधिकारी यांच्या विवेकाधिकाराचा वापर करण्याची प्रक्रिया प्रदान करतात.

43. अधिनियम 1899 च्या कलम 33, 35 आणि 2 (14) चे साधे वाचन स्पष्टपणे दर्शविते की ज्या दस्तऐवजावर योग्यरित्या शिक्कामोर्तब केलेले नाही ते जस केले जाऊ शकते आणि जेव्हा आवश्यक शुल्क आणि दंड भरला

गेला असेल, तेव्हा उक्त दस्तऐवज कायदा, 1899 च्या कलम 35 अंतर्गत पुरावा म्हणून घेतला जाऊ शकतो. परंतु, त्याच वेळी, कलम 33 आणि 35 हे दस्तऐवजाच्या कोणत्याही प्रतीशी संबंधित नाहीत आणि पक्षाला संलेखावर अवलंबून राहण्याची परवानगी दिली जाऊ शकते जे कायदा, 1899 च्या कलम 2 (14) च्या अर्थातर्गत एक संलेख आहे. या न्यायालयाला जुपुडी केशव राव (उपरोक्त) मधील कायदा, 1899 च्या कलम 33,35 आणि 36 आणि पुरावा कायदा, 1872 च्या कलम 63 ची व्याप्ती आणि व्याप्ती विचारात घेण्याची संधी होती आणि असे म्हटले गेले की:

"13. कलम 35 चा पहिले अंग, ज्यावर योग्यरित्या शिक्कामोर्तब केले जात नाही तोपर्यंत, कर्तव्याची जबाबदारी सोपवण्याजोग्या कोणत्याही साधनाला पुराव्यापासून स्पष्टपणे दूर ठेवतो. त्याचा दुसरा भाग जो उपकरणावर कारवाई करण्याशी संबंधित आहे, तो अशा उपकरणाचा कोणताही दुय्यम पुरावा उघडपणे बंद करेल, कारण जेव्हा शुल्कासह स्वीकारार्हपणे चार्ज करण्यायोग्य मूळ दस्तऐवजावर शिक्कामोर्तब केले गेले नाही किंवा अपुरी शिक्कामोर्तब केली गेली नाही तेव्हा अशा पुराव्याला परवानगी देणे, कायद्याने किंवा पुरावा प्राप्त करण्याचा अधिकार असलेल्या व्यक्तीने दस्तऐवजावर कारवाई करण्यासारखे ठरेल. जेव्हा मूळ दस्तऐवज प्रत्यक्षात न्यायालयासमोर असेल आणि दस्तऐवजावर विसंबून राहण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या पक्षाकडून दंडासह मुद्रांकातील

कमतरता भरली जाईल तेव्हाच तरतूद (अ) लागू होते. स्पष्टपणे दुय्यम पुरावा एकतर मुद्रांकित नसलेल्या दस्तऐवजातील मजकुराच्या तोंडी पुराव्याच्या माध्यमातून किंवा भारतीय पुरावा कायद्याच्या कलम 63 मध्ये समाविष्ट असलेल्या त्याच्या प्रतीद्वारे, दस्तऐवजाव्यतिरिक्त पुरावा म्हणून काहीही प्राप्त करण्याचे अधिकार्यांना आदेश देणार्या परंतुकांच्या आवश्यकता पूर्ण करणार नाही. कलम 25 हे दस्तऐवजाच्या कोणत्याही प्रतीशी संबंधित नाही आणि एखाद्या पक्षाला केवळ कलम 35 च्या उद्देशाने एक साधन असलेल्या दस्तऐवजावर अवलंबून राहण्याची परवानगी दिली जाऊ शकते. कलम 2 (14) मध्ये 'संलेख' ची व्याख्या अशा प्रत्येक दस्तऐवजाचा समावेश म्हणून केली आहे ज्याद्वारे कोणताही अधिकार किंवा दायित्व तयार केले जाते, हस्तांतरित केले जाते, मर्यादित केले जाते, विस्तारित केले जाते, विझवले जाते किंवा नोंदवले जाते. मुद्रांक कायद्याच्या उद्देशाने दस्तऐवजाची प्रत एक दस्तऐवज म्हणून समाविष्ट करण्यास वाव नाही.

14. जर कलम 35 केवळ मूळ दस्तऐवजांशी संबंधित असेल आणि कलम 36 ची नक्कल करणार नसेल तर त्याचा असा अर्थ लावला जाऊ शकत नाही की एखाद्या संलेखाला दुय्यम पुराव्याचा फायदा होऊ शकेल. कलम 36 मधील 'एक दस्तऐवज' या शब्दांचा अर्थ कलम 35 प्रमाणेच असला पाहिजे. खटला किंवा कार्यवाहीच्या सुरुवातीच्या टप्प्यात आक्षेप न घेता मूळ दस्तऐवज पुराव्यामध्ये दाखल करण्यात आला असेल अशा प्रकरणांमध्ये विधिमंडळाने कलम 35 च्या कठोर तरतुदींपासून केवळ माघार घेतली. दुसऱ्या शब्दांत, जरी

आक्षेप दस्तऐवजावर चिकटलेल्या मुद्रांकाच्या अपुरेपणावर आधारित असला , तरी ज्या पक्षाला ते स्वीकारण्यास आक्षेप घेण्याचा अधिकार आहे, त्याने संलेख पहिल्यांदा सादर केला जातो तेव्हा तसे करणे आवश्यक आहे. एकदा दस्तऐवज पुराव्याच्या प्रवेश आक्षेप घेण्याची वेळ निघून गेली की , त्याच आधारावर नंतरच्या टप्प्यावर कोणताही आक्षेप उपस्थित केला जाऊ शकत नाही. परंतु हे कोणत्याही प्रकारे कलम 36 ची लागूता एखाद्या दस्तऐवजाच्या मजकुराच्या पुराव्यामध्ये सादर केलेल्या किंवा सादर करण्याचा प्रयत्न केलेल्या दुय्यम पुराव्यावर वाढवत नाही ज्यावर मुद्रांक लावलेले नाहीत किंवा अपुरी मुद्रांक लावलेली आहेत. "

(भर देण्यात आला आहे)

44. **हरिओम अग्रवाल** (उपरोक्त) प्रकरणात या न्यायालयाच्या तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने या मताला दुजोरा दिला आहे , ज्यामध्ये ते खालीलप्रमाणे म्हटले आहे:

"10. या न्यायालयाच्या निर्णयांवरून आणि कायद्याच्या कलम 33,35 आणि 2 (14) च्या साध्या वाचनावरून हे स्पष्ट होते की ज्या दस्तऐवजावर योग्यरित्या शिक्कामोर्तब केलेले नाही ते जप्त केले जाऊ शकते आणि जेव्हा अशा दस्तऐवजासाठी आवश्यक शुल्क आणि दंड भरला गेला असेल तेव्हा ते मुद्रांक कायद्याच्या कलम 35 अंतर्गत पुरावा म्हणून घेतले जाऊ शकते. कलम 33 किंवा 35 हे दस्तऐवजाच्या कोणत्याही प्रतीशी संबंधित नाहीत आणि पक्षाला

केवळ कलम 2 (14) च्या अर्थांतर्गत असलेल्या दस्तऐवजावर अवलंबून राहण्याची परवानगी दिली जाऊ शकते. मुद्रांक कायद्याच्या उद्देशाने दस्तऐवजाची प्रत समाविष्ट करण्यास वाव नाही. दस्तऐवजाची प्रत जप्त करून प्रमाणित केली जाऊ शकत नाही आणि मुद्रांक कायदा, 1899 अंतर्गत हा दुय्यम पुरावा म्हणून स्वीकारला जाऊ शकत नाही, यात आता कायदा निःसंशयपणे ठाम आहे. "

(भर देण्यात आला आहे)

45. या विषयावरील कायदा सुप्रतिष्ठित आहे की कथित दस्तऐवजाची योग्यरित्या प्रमाणित प्रत/छायाप्रती जप्त करून प्रमाणित केली जाऊ शकत नाही आणि हे कायदा, 1899 अंतर्गत पुराव्यामध्ये स्वीकारले जाऊ शकत नाही.यामुळे असा निष्कर्ष निघतो की एखाद्या उपकरणातील कमतरता , मग ती अनावश्यकपणे शिक्कामोर्तब केलेली असो किंवा अपुरी शिक्कामोर्तब केलेली असो, ती कायदा, 1899 अंतर्गत विहित केलेल्या प्रक्रियेद्वारे सुधारली जाऊ शकते. हे स्पष्टपणे सूचित करते की उपकरण अंमलात आल्यानंतरही कायदांतर्गत आवश्यकता खरोखरच पूर्ण केली जाऊ शकते . कायदांतर्गत आवश्यकता कठोर किंवा कठोर नाही, जेणेकरून प्रथमतः साधन अवैध होईल.

46. हे असेही दर्शविते की कायदा , 1899 चा उद्देश एखाद्या साधनाला पूर्णपणे अवैध घोषित करणे हा नाही , तर प्रत्येक उपकरणावर मुद्रांक शुल्क वसूल करणे हा आहे. 1899 च्या कायद्याचा उद्देश राज्यासाठी महसूल सुरक्षित करणे हा आहे.

47. या न्यायालयाने , हिंदुस्तान स्टील लिमिटेड विरुद्ध मेसर्स दिलीप कन्स्ट्रक्शन कंपनी, (11 (1969) 1 एस. सी. सी. 597) या प्रकरणात, कायदा, 1899 चा उद्देश हाताळला आणि असे म्हटले:

"7. मुद्रांक कायदा हा विशिष्ट प्रकारच्या दस्तऐवजावर राज्याचा महसूल सुरक्षित करण्यासाठी अंमलात आणलेला एक वित्तीय उपाय आहे: फिर्यादीला त्याच्या प्रतिस्पर्ध्याच्या खटल्याची पूर्तता करण्यासाठी तांत्रिक शस्त्राचा वापर करण्यासाठी तो अंमलात आणला जात नाही . कायद्याच्या कठोर तरतुदींची कल्पना महसुलाच्या हितासाठी केली जाते , एकदा ती वस्तू कायदानुसार सुरक्षित झाली की, त्या साधनावर दावा करणारा पक्ष दस्तऐवजावर प्रारंभिक दोषामुळे पराभूत होणार नाही. त्या दृष्टीकोनातून पाहिल्यास योजना स्पष्ट आहे . मुद्रांक कायद्याचे कलम 35 हे प्रमाणे एखाद्या मुद्रांक न लावलेल्या उपकरणाला पुराव्यामध्ये दाखल करण्यावर किंवा त्यावर कारवाई करण्यावर प्रतिबंध म्हणून काम करते; कलम 40 मध्ये उपकरणे जप्त करण्याची प्रक्रिया प्रदान केली आहे, कलम 42 चे उप-कलम (1) एखाद्या दस्तऐवजावर योग्यरित्या मुद्रांक लावलेले आहे हे

प्रमाणित करण्याची तरतूद करते आणि कलम 42 चे उप-कलम (2) अशा प्रमाणीकरणामुळे उद्भवणारे परिणाम लागू करते."

48. 1899 च्या कायद्याची व्याप्ती राज्यासाठी महसूल सुरक्षित करण्यासाठी आहे आणि फिर्यादीला त्रास देण्याचे साधन म्हणून त्याचा वापर केला जाऊ नये, असे स्पष्ट केल्यानंतर खंडपीठाने असा निष्कर्ष काढला की शुल्क आणि दंड भरल्यानंतर मुद्रांकित नसलेल्या साधनांवर कारवाई केली जाऊ शकते.सुरुवातीचे दोष दूर केले जाऊ शकतात आणि सुरुवातीला शिक्का न लावलेल्या दस्तऐवजावर कायद्यात गैर-कायदा मानण्याचा विधिमंडळाचा हेतू कधीच नसतो.

49. अधिनियम 1899 च्या तरतुदीनुसार ज्या दस्तऐवजावर शिक्कामोर्तब करणे आवश्यक आहे, परंतु दस्तऐवजात अंतर्भूत असलेल्या व्यवहाराच्या वैधतेवर परिणाम होत नाही अशा दस्तऐवजावर शिक्कामोर्तब करण्यात अयशस्वी होण्याच्या घटनांशी हा कायदा संबंधित आहे. कायदा, 1899 चा तो भाग चौथा मुद्रांक शुल्क न भरण्याच्या आकस्मिक परिस्थितींशी संबंधित आहे आणि एकदा राज्याच्या महसूलाचे व्याज सुरक्षित करण्याचा उद्देश निश्चित

झाला की, आवश्यक मुद्रांक शुल्क भरल्यानंतर साधनांवर आधारित दाव्यावर नेहमीच कारवाई केली जाऊ शकते.

50. म्हणून, आम्ही असे मानतो की कायदा , 1899 अंतर्गत कमतरता पूर्ण केल्या जाऊ शकतात आणि कोणत्याही दस्तऐवजाला कायमचे अवैध ठरवत नाही. आता, न्यायालय किंवा लवाद न्यायाधिकरण 1899 च्या कायद्यांतर्गत काही त्रुटी असल्यास त्या सुधारण्याचे आदेश देऊ शकते का हे पाहण्याचे आहे .

IV. भारतातील लवादाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी

51. लवाद ही विवाद निराकरण करण्याची एक प्रक्रिया म्हणून समजली जाऊ शकते ज्यामध्ये पक्षांच्या कराराद्वारे , नियुक्त लवादाकडे किंवा लवाद न्यायाधिकरणाकडे विवाद सादर केला जातो , ज्यांच्याकडे पक्षांमधील सहमतीनुसार लागू असलेल्या कायदानुसार विवाद सोडवण्याचे अधिकारक्षेत्र आहे.वैकल्पिकरित्या, न्यायालयाबाहेरील पक्षांमधील विवादांवर अर्ध-न्यायिक पद्धतीने अभिनिर्णय करणारी एक यंत्रणा म्हणून हे समजले जाऊ शकते.

52. विवाद निवारणासाठी प्राधान्याची पद्धत म्हणून लवादाची प्रक्रिया भारतात नवीन नाही. प्राचीन हिंदू साहित्यातील विद्वानांनुसार , 'बृहद्अरण्यक उपनिषद' हा सर्वात जुना ज्ञात ग्रंथ आहे ज्यामध्ये सध्याच्या लवादाशी जवळून

संबंधित असलेल्या प्रणालीचा उल्लेख आहे कारण त्यात 'पुगा' किंवा स्थानिक न्यायालये, 'श्रेणी' किंवा समान व्यवसाय करणारे लोक आणि 'कुल' किंवा समाजाच्या त्याच भागातील सामाजिक बाबींशी संबंधित सदस्य यासारख्या विविध लवाद संस्था समाविष्ट आहेत. वरील सर्व संस्थांना पंच म्हटले गेले आणि एकत्रितपणे पंचायत स्थापन करण्यात आली. प्रिवी कौन्सिलने **वैतला सीतन्ना विरुद्ध मरिवाडा विरन्ना** [12 एआयआर 1934 पी. सी. 105] या प्रकरणात याला दुजोरा दिला आहे, ज्यामध्ये असे आढळून आले आहे की निवडून आलेल्या पंचायतीकडे पक्ष वाद पाठवत असत आणि प्रचलित कायदेशीर तसेच नैतिक आधारांवर आधारित विवादाचा योग्य आणि समन्यायी तोडगा काढण्याच्या तत्वावर आधारित हा निर्णय देण्यास या न्यायनिर्णायक संस्था जबाबदार होत्या.

53. 1772 साली इंग्रजांनी पहिले बंगाल रेग्युलेशन अंमलात आणल्यानंतर भारतातील लवादाची व्यवस्था आणखी विकसित झाली. या अधिनियमानंतर, सर्व विवाद लवादाकडे सादर करण्यात आले आणि त्याच्या निर्णयाचे मूल्य न्यायालयाने पारित केलेल्या कोणत्याही आदेशासारखेच होते.

पुढे, 1781 च्या बंगाल रेग्युलेशन मध्ये येथे उद्धृत केल्याप्रमाणे तरतुदीचा देखील समावेश आहे:

"न्यायाधीश शिफारस करतात आणि पक्षकारांनी परस्पर सहमतीने एका व्यक्तीच्या लवादासमोर हजर राहण्यासाठी पक्षकारांवर सक्ती न करता त्यांना शक्य असेल तितका दबाव आणतात. कोणत्याही लवादाचा कोणताही निर्णय, तोपर्यंत बाजूला ठेवला जाऊ नये जोपर्यंत सबळ पुराव्यासह दोन विश्वासाह साक्षीदारांच्या शपथेद्वारे सांगितले जात नाही की लवाद त्यांच्या निर्णय देण्याच्या दरम्यान घोर किंवा अंशतः भ्रष्टाचाराचे दोषी होते ".

13 सी. व्ही. नागार्जुन रेड्डी, सी. पी. सी. (सुधारणा) कायदा, 1999 च्या पार्श्वभूमीवर लवादाची भूमिका, भारतीय लवाद परिषद,

54. वर नमूद केलेल्या कलमावरून हे अगदी स्पष्ट होते की बंगाल रेग्युलेशनमध्ये पक्षकारांच्या परस्पर करारानुसार लवादाच्या प्रक्रियेद्वारे विवाद सोडवण्यास सक्षम करण्याच्या तरतुदी आहेत, विशेषतः कराराच्या जबाबदारी आणि भागीदारी कृतींच्या उल्लंघनाशी संबंधित विवादांसाठी अशा तरतुदी आहेत. राज्याने अंमलात आणलेल्या सर्वात जुन्या कायद्यात म्हणजेच दिवाणी प्रक्रिया संहिता, 1859 मध्येही लवादाला स्थान मिळालेले होते. विशेषतः, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, 1908 च्या परिशिष्ट ॥ मधील तरतुदीत लवादाशी संबंधित

प्रक्रिया समाविष्ट होती.या वैधानिक तरतुदी प्रामुख्याने दोन प्रकारच्या लवादांशी संबंधित आहेत:

- i) कोणत्याही प्रलंबित दिवाणी खटल्यात न्यायालयांनी मध्यस्थी सुरु केली.
- ii) ज्या लवादामध्ये न्यायालयाचा कोणताही सहभाग किंवा हस्तक्षेप नसेल.

55. या दोन प्रकारच्या लवादाव्यतिरिक्त, "वैधानिक लवाद" म्हणून ओळखला जाणारा तिसरा प्रकारचा लवाद विकसित झाला ज्यामध्ये लवादाची प्रक्रिया कायद्यातील तरतुदीद्वारे नियंत्रित केली जाते.

<https://www.icaindia.co.in/icanet/quterli/apr-june2002/ica5.html> (Last accessed on 22nd January, 2023 at 10: 50 pm).

56. लवाद व्यवस्थेतील मोठा विकास लवाद कायदा, 1899 च्या अधिनियमानंतर झाला, ज्याची इंग्रजी लवाद कायदा, 1899 शी अगदी तुलना करता येऊ शकते.हा कायदा भारतातील लवादाच्या अंमलबजावणीच्या दिशेने पहिले पाऊल म्हणून समजला जाऊ शकतो.लवाद कायदा, 1899 सुरुवातीला सर्व प्रेसिडेन्सी शहरांना लागू होता आणि वादाच्या सुरुवातीच्या संदर्भापासून लवादाच्या प्रक्रिया न्यायिक हस्तक्षेप अस्तित्वात होता..

57. झपाट्याने बदलत्या काळाबरोबर , भारतातील लवाद व्यवस्थेच्या उत्क्रांतीला देखील गती मिळाली. दिवाणी प्रक्रिया संहिता, 1908 मध्ये कलम 89 अंतर्गत समाविष्ट असलेली तरतूद समाविष्ट करण्यासाठी सुधारणा करण्यात आली होती, जी केवळ लवादाची उपयुक्तता आणि अंमलबजावणीशी संबंधित होती. 20 व्या शतकाच्या सुरुवातीला , लवाद हा विवाद निवारणासाठी एक स्वीकारार्ह मार्ग म्हणून उदयास आला आणि त्याची वाढती लोकप्रियता पूर्ण करण्यासाठी, विधिमंडळाने, लवाद कायदा, 1940 (यापुढे 'कायदा, 1940' म्हणून संदर्भित) लागू केला. लवादाच्या स्वरूपात विवाद निवारणासाठी जलद आणि कमी खर्चिक पद्धत उपलब्ध करून देण्याच्या प्राथमिक उद्देशाने हा कायदा , 1940 लागू करण्यात आला . तथापि, 1940 च्या कायद्यातील तरतुदींच्या व्यावहारिक वापरात अनेक अपर्याप्तता अस्तित्वात होत्या.

58. 1940 च्या कायद्यात इंग्रजी लवाद कायदा, 1934 अंतर्गत असलेल्या तरतुदींप्रमाणेच अनेक तरतुदी होत्या परंतु तरीही त्यात बाह्य निवाड्याच्या अंमलबजावणीसाठी कोणतीही तरतूद नव्हती . तसेच, कायदा, 1940 मधील तरतुदींमुळे लवाद कार्यवाहीच्या तिन्ही टप्प्यांवर , म्हणजे, वाद लवादाकडे

पाठवण्यापूर्वी, लवाद कार्यवाही प्रलंबित असताना आणि लवाद निर्णय पारित केल्यानंतर, न्यायव्यवस्थेचा हस्तक्षेप सुकर झाला.

59. कायदा, 1940 अंतर्गत असलेल्या तरतुदींच्या अकार्यक्षम कार्यपद्धतीवर न्यायव्यवस्थेकडून नियमितपणे टीका केली जात असे. गुरू नानक फाऊंडेशन विरुद्ध रतन सिंग अँड सन्स [14 (1981) 4 एस. सी. सी 634] या प्रकरणात न्यायमूर्ती डी. ए. देसाई यांनी नोंदवलेले खालील निरीक्षण येथे नमूद करणे योग्य आहे:

"1. कायमस्वरूपी, वेळखारू, गुंतागुंतीच्या आणि महागड्या न्यायालयीन कार्यपद्धतींनी विधीज्ञांना प्रक्रियात्मक निरर्थक कल्पना टाळत, वाद मिटवण्यासाठी कमी औपचारिक, अधिक प्रभावी आणि वेगवान पर्यायी मंच शोधण्यास प्रवृत्त केले आणि यामुळे ते लवाद कायदा, 1940 कडे वळले. तथापि, या कायद्यांतर्गत ज्या पद्धतीने कार्यवाही केली जाते आणि न्यायालयांमध्ये विना अपवाद आव्हान दिले जाते, त्यामुळे वकीलांमध्ये हसे झाले आहे आणि कायदेशीर तत्वज्ञांवर विलाप करण्याची वेळ आली आहे".

60. या न्यायालयाने पुढे भारतीय अन्न महामंडळ विरुद्ध जोगिंदरपाल मोहिंदरपाल आणि इतर [15 (1989) 2 एससीसी 347] या प्रकरणात असे निरीक्षण नोंदवले की लवादाचे नियमन करणारा कायदा कमी तांत्रिक आणि

संपूर्ण प्रक्रिया समता आणि निष्पक्षता निश्चित करून व्यावहारिक समस्यांसाठी अधिक योग्य असावा. या न्यायालयाने इतकी तीव्र टीका करूनही, विधिमंडळाने दीर्घ काळ 1940 च्या कायद्यात कोणतीही सुधारणा केली नाही.

61. 20 व्या शतकाच्या उत्तरार्धातच भारतातील लवादाच्या विकासात मोठे बदल झाले. 1991 मधील आर्थिक उदारीकरण आणि सरकारच्या समान धोरणांमुळे परदेशी गुंतवणूक आकर्षित करण्यासाठी अनुकूल वातावरण निर्माण करण्याची गरज भासली. त्यामुळे, भारतीय विधी आयोगाच्या 76 व्या अहवालाच्या तसेच Model UNCITRAL law च्या आधारे विधिमंडळाने कायदा, 1996 लागू केला. कायदा, 1996 हा लवादाची प्रक्रिया किफायतशीर, कमी तांत्रिक आणि जगभरातील प्रचलित आंतरराष्ट्रीय पद्धतीनुसार बनवण्याच्या उद्देशाने, 16 ऑगस्ट 1996 पासून लागू झाला.

V. लवाद आणि समेट कायदा, 1996 चे कलम 11 (6 ए) समाविष्ट करण्यामागील

हेतू

62. भारतातील लवादाच्या विकासासाठी एक मोठा बदल हा कायदा, 1996 च्या अधिनियमानंतर झाला. भारतीय विधी आयोगाच्या 76 वा अहवाल [16 भारतीय विधी आयोग, लवाद कायदा, 1940 वरील 76 वा अहवाल] तसेच

Model UNCITRAL law च्या आधारे, लवादाची प्रक्रिया किफायतशीर, कमी तांत्रिक आणि जगभरातील प्रचलित आंतरराष्ट्रीय पद्धतींनुसार बनवण्याच्या उद्देशाने कायदा, 1996 लागू करण्यात आला. पक्षांमधील विवाद निवारणासाठी प्रभावी आणि जलद प्रक्रिया प्रदान करणे तसेच लवादाच्या प्रक्रियेत न्यायालयीन हस्तक्षेपाची व्याप्ती मर्यादित करणे हा विधिमंडळाचा हेतू होता . [17 परिच्छेद क्रमांक 4 (v), उद्देश आणि कारणांचे विधान, लवाद आणि समेट कायदा, 1996.] भारत हळूहळू इतर व्यवस्थेतील लवादाच्या घडामोडींशी सुसंगत राहून किमान न्यायिक हस्तक्षेपाच्या दिशेने वाटचाल करत आहे.

63. या न्यायालयाच्या घटनापीठाने एस. बी. पी. अँड कंपनी विरुद्ध पटेल इंजिनिअरिंग लिमिटेड आणि इतर [18 (2005) 8 एससीसी 618] मधील 2015 पूर्वीच्या सुधारणा व्यवस्थेचे परीक्षण करताना असे म्हटले आहे की लवाद /लवाद न्यायाधिकरणाच्या अधिकारक्षेत्राशी संबंधित सर्व प्राथमिक किंवा उंबरठ्यावरील समस्यांची न्यायालयाद्वारे कायदा, 1996 च्या कलम 11 अंतर्गत तपासणी केली जावी. विधी आयोगाने आपल्या 246 व्या अहवालात कायद्याची ही स्थिती बदलण्याचा प्रयत्न केला होता, ज्यामध्ये खालीलप्रमाणे नमूद केले आहे:

"जोपर्यंत हस्तक्षेपाच्या स्वरूपाचा संबंध आहे , तोपर्यंत अशी शिफारस केली जाते की लवाद कराराला आव्हान देणाऱ्या युक्तिवादाच्या विरोधात न्यायालय/न्यायिक प्राधिकरणाचे सकृतदर्शनी समाधान झाल्यास ते लवादाची नियुक्ती करतील आणि/किंवा पक्षांना लवादाकडे पाठवतील . या सुधारणेमध्ये अशी कल्पना करण्यात आली आहे की, लवादाचा करार अस्तित्वात नाही किंवा तो रद्दबातल आहे असे आढळल्यासच न्यायिक प्राधिकरण पक्षांना लवादाकडे पाठवणार नाही. जर न्यायालयीन प्राधिकरणाचे असे मत असेल की सकृतदर्शनी लवाद करार अस्तित्वात आहे, तर ते विवाद लवादाकडे पाठवेल आणि लवाद कराराचे अस्तित्त्व शेवटी लवाद न्यायाधिकरणाद्वारे निर्धारित केले जाईल . तथापि, जर न्यायालयीन प्राधिकरणाने असा निष्कर्ष काढला की करार अस्तित्वात नाही, तर निष्कर्ष अंतिम असेल आणि सकृतदर्शनी नाही. लवादाचा करार रद्दबातल आहे की नाही याबाबत निर्णायक निर्णय घेतला जाईल , असेही या सुधारणेमध्ये नमूद करण्यात आले आहे. " [19 भारतीय कायदा आयोग अहवाल क्रमांक 246 लवाद आणि समेट कायदा 1996 मधील सुधारणा, पृष्ठ. 43]

(भर देण्यात आला आहे)

64. या अहवालात, भारतीय विधी आयोगाने असा निष्कर्ष काढला आहे की लवादाच्या प्रक्रियेतील न्यायिक हस्तक्षेप लवादाच्या प्रक्रियेतील विलंबात लक्षणीय वाढ करतो आणि शेवटी लवादाचा लाभ नाकारतो. परिच्छेद 24 मध्ये विधी आयोगाने खालीलप्रमाणे नमूद केले:

"लवाद कार्यवाहीच्या अगदी उंबरठ्यावर लवादांच्या नियुक्तीसाठी बराच वेळ खर्च केला जातो असे दिसून आले आहे". [20 परिच्छेद क्रमांक 24, अहवाल क्रमांक 246, भारतीय विधी आयोग.]

65. विधी आयोगाने 1996 च्या कायद्यातील कलम 11 मध्ये उप-कलम (6 ए) समाविष्ट करण्याची सूचना केली होती , जी विधिमंडळाने 1996 च्या कायद्यातील 2015 च्या सुधारणेद्वारे स्वीकारली होती . कलम 11 (6 ए) निःसंदिग्धपणे त्याच्या हेतूने असे दर्शविते की , "सर्वोच्च न्यायालय किंवा, यथास्थिती, उच्च न्यायालय, उपकलम (4) किंवा उपकलम (5) किंवा उपकलम (6) अन्वये केलेल्या अर्जाची तपासणी करताना , कोणत्याही न्यायालयाचा कोणताही निर्णय , हुकूम किंवा आदेश असूनही , केवळ लवाद कराराच्या अस्तित्वाची तपासणी करणे मर्यादित ठेवेल".

66. कलम 11 (6ए) सह 2015 ची सुधारणा आणि त्यानंतरच्या सुधारणा लवाद न्यायशास्त्राच्या या उत्क्रांतीशी सुसंगत आहेत. प्रमुख कायदा, 1996 मधील सुधारणांच्या शृंखलेसह, हे अगदी स्पष्ट आहे की विधिमंडळ भारतातील वेगाने विकसित होत असलेल्या लवाद व्यवस्थेशी सतत संलग्न आहे आणि लवाद प्रक्रियेत न्यायालयांच्या हस्तक्षेपाची व्याप्ती कमी करण्याच्या उद्देशाने विविध आव्हाने त्याला जोडत आहेत. **भारतीय अन्न महामंडळाच्या** (उपरोक्त) प्रकरणात न्यायमूर्ती सव्यसाची मुखर्जी यांनी व्यक्त केलेल्या खालील मतांनुसार भारतातील लवाद चालवला जाईल अशी अपेक्षा केली जाऊ शकते:

"7. आपण लवादाचा कायदा सोपा , कमी तांत्रिक आणि स्थितिविशेषच्या वास्तविकतेसाठी अधिक जबाबदार बनवला पाहिजे , परंतु न्याय आणि निष्पक्षतेच्या नियमांना प्रतिसाद दिला पाहिजे आणि लवादाला अशा प्रक्रिया आणि निकषांचे पालन करण्यास भाग पाडले पाहिजे जे केवळ पक्षांमध्ये न्याय करूनच नव्हे तर न्याय झाला आहे अशी भावना निर्माण करून आत्मविश्वास निर्माण करेल".

विधिमंडळाचा वरील प्रमाणे चर्चा केलेला दृष्टीकोन या न्यायालयाने मान्य केला आहे.

67. इयूरो फेलगुएरा, एस. ए. वि. गंगावरम पोर्ट लिमिटेड [21 (2017)

9 एससीसी 729] च्या प्रकरणात, या न्यायालयाने 2015 च्या सुधारणेद्वारे आणलेल्या बदलांची व्याप्ती आणि परिणाम खालील शब्दात स्पष्ट केला :

"48. कलम 11 (6-अ) च्या वाचनातून , विधिमंडळाचा हेतू स्पष्ट आहे तो म्हणजे न्यायालयाने लवाद कराराचे अस्तित्व या केवळ एका पैलूवर लक्ष दिले पाहिजे आणि त्याची आवश्यकता आहे . लवाद करार आहे की नाही हे ठरवण्यासाठी कोणते घटक आहेत हा पुढचा प्रश्न आहे .त्यावरचा ठराव/निर्णय सोपा आहे-करारातील पक्षांमध्ये उद्भवलेल्या विवादांशी संबंधित लवादाची तरतूद करणारे खंड करारामध्ये आहे का हे पाहणे आवश्यक आहे.

59. एस. बी. पी. आणि कंपनी [एस. बी. पी. आणि कंपनी विरुद्ध पटेल इं. लि.(2005) 8 एस. सी. सी. 618] आणि बोधारा पॉलीफॅब [राष्ट्रीय विमा कंपनी लिमिटेड विरुद्ध बोधारा पॉलीफॅब (पी) लिमिटेड, (2009) 1 एस. सी. सी. 267 या प्रकरणांमधील निर्णयांच्या दृष्टीने 1996 च्या कायद्याच्या कलम 11 (6) अंतर्गत अधिकाराची व्याप्ती लक्षणीयरीत्या विस्तृत होती. 2015 मध्ये करण्यात आलेल्या सुधारणेपर्यंत ही स्थिती कायम राहिली . सुधारणेनंतर, न्यायालयांना फक्त हे पाहण्याची गरज आहे की लवाद करार अस्तित्वात आहे की नाही - ना जास्त, ना कमी. लवादाच्या नियुक्तीच्या टप्प्यावर न्यायालयाचा हस्तक्षेप कमी करणे हे विधिमंडळाचे धोरण आणि उद्देश आहे आणि कलम 11 (6-अ) मध्ये समाविष्ट केलेल्या या हेतूचा आदर केला पाहिजे."

(भर देण्यात आला आहे)

68. मायावती ट्रेडिंग प्रायव्हेट लिमिटेड विरुद्ध प्रद्युत देव बर्मन [22 (2019) 8

एससीसी 714] या खटल्यातील तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने या स्थितीला दुजोरा दिला:

"10. ही स्थिती असल्याने, हे स्पष्ट आहे की या न्यायालयाने 2015 च्या सुधारणेपूर्वी दिलेला कायदा, ज्यामध्ये करार झाला आहे की नाही आणि समाधान झाले आहे की नाही हे तपासणे समाविष्ट होते, तो आता कायदेशीररीत्या रद्द करण्यात आला आहे. ही स्थिती असल्याने, [युनायटेड इंडिया इन्शुरन्स कंपनी लिमिटेड विरुद्ध अँटिक आर्ट एक्सपोर्टर्स (पी) लिमिटेड, (2019) 5 एस. सी. सी. 362] या उपरोक्त निकालातील तर्कांशी सहमत होणे कठीण आहे, कारण कलम 11 (6-ए) लवाद कराराच्या अस्तित्वाच्या तपासणीपुरते मर्यादित आहे आणि इयूरो फेलगुएरा, एस. ए. मधील निकालात नमूद केल्याप्रमाणे संकुचित अर्थाने समजून घेतले पाहिजे".

(भर देण्यात आला आहे)

69. अशा प्रकारे, 2015 च्या सुधारणेचे उद्दिष्ट लवाद कार्यवाहीच्या

संदर्भ- पूर्व टप्प्यावर लवाद कराराची वैधता नव्हे तर अस्तित्वाचे किमान

परीक्षण करण्यापर्यंत न्यायालयांचा हस्तक्षेप मर्यादित करणे हे आहे.

VI. कलम 11 (6 ए) ची लवाद आणि समेट कायदा, 1996 चे कलम 8,
कलम 16 आणि कलम 45 च्या संबंधित व्याप्ती

70. कायदा, 1996 चे कलम 11 (6 ए) खालीलप्रमाणे आहे:

"सर्वोच्च न्यायालय किंवा, परिस्थितीनुसार, उच्च न्यायालय, उपकलम (4) किंवा उपकलम (5) किंवा उपकलम (6) अंतर्गत कोणत्याही अर्जाचा विचार करताना, कोणत्याही न्यायालयाचा कोणताही निर्णय, हुकूम किंवा आदेश असूनही, लवाद कराराच्या अस्तित्वाच्या तपासणीपुरते मर्यादित राहील".

71. कलम 11 (6 ए) अंतर्गत चौकशीची व्याप्ती "लवाद कराराचे अस्तित्व" तपासण्यापुरती मर्यादित आहे. 'लवाद कराराचे अस्तित्व' हा वाक्यांश 2015 ची सुधारणा सादर केल्यानंतर विधिमंडळाचा हेतू लक्षात घेऊन शब्दशः अर्थाने समजून घेतला पाहिजे. 2015 च्या सुधारणेच्या समावेशानंतर कायद्याची स्थिती अशी आहे की न्यायालयांचा किमान हस्तक्षेप असावा . संदर्भ -पूर्व टप्प्यावर परीक्षण करण्यासाठी न्यायालयाची मर्यादित व्याप्ती ही आहे की कायदा, 1996 च्या कलम 7 अंतर्गत संदर्भित मध्यस्थी करार सकृतदर्शनी अस्तित्वात आहे की नाही ज्यामध्ये खालील घटकांचा निर्धारित सामावेश आहे:

- (i) लवादाचा करार लेखी आहे की नाही;
- (ii) लवादाच्या मुख्य कराराचे घटक पूर्ण झाले आहेत का ?
- (iii) दुर्मिळ प्रसंगी, गंभीर आक्षेप असल्यास, विवादाचा विषय मध्यस्थीयोग्य आहे की नाही हे ते तपासू शकते.

72. सकृतदर्शनी कोणताही वैध लवाद करार अस्तित्वात नाही असा निष्कर्ष येई पर्यंत न्यायालयीन प्राधिकरण कलम 8 (1), ज्याची जागा 2015 च्या सुधारणेने घेतली होती त्यानुसार पक्षांना लवादाकडे पाठवण्याचे आदेश देते. तरतुदीत वापरलेली भाषा खालीलप्रमाणे आहे:

"8. लवाद करार असणाऱ्या परिस्थितीत पक्षांना लवादाकडे पाठवण्याचा अधिकार.- असे.

(1) ज्या न्यायालयीन प्राधिकरणासमोर लवाद कराराचा विषय असलेल्या प्रकरणात कारवाई केली जाते, ते न्यायालय, जर लवाद कराराचा पक्षकार किंवा त्याच्याद्वारे किंवा त्याच्या अंतर्गत दावा करणारी कोणतीही व्यक्ती , विवादाच्या विषयाबाबत त्याचे पहिले निवेदन सादर करण्याच्या तारखेनंतर सर्वोच्च न्यायालयाचा किंवा कोणत्याही न्यायालयाचा कोणताही निर्णय , हुकूम किंवा आदेश असूनही, सकृतदर्शनी कोणताही वैध लवाद करार अस्तित्वात नाही असे अढळून आल्यास, पक्षांना लवादाकडे पाठवेल.

(2) जोपर्यंत तो मूळ लवाद करार किंवा त्याची योग्यरित्या प्रमाणित प्रत सोबत नसेल तोपर्यंत उपकलम (1) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या अर्जाची दखल घेतली जाणार नाही :

[परंतु, जेथे मूळ लवाद करार किंवा त्याची प्रमाणित प्रत उपकलम (1) अंतर्गत लवादाच्या संदर्भासाठी अर्ज करणाऱ्या पक्षाकडे उपलब्ध नसेल आणि उक्त करार किंवा प्रमाणित प्रत त्या कराराच्या दुसऱ्या पक्षाकडे ठेवली असेल , तेथे अशा प्रकारे अर्ज करणारा पक्ष लवाद कराराच्या प्रतीसह असा अर्ज दाखल करेल आणि न्यायालयाला मागणी करणारी याचिका दाखल करेल की त्याने दुसऱ्या पक्षाला मूळ लवाद करार किंवा त्याची योग्यरित्या प्रमाणित प्रत त्या न्यायालयासमोर सादर करण्यास सांगावे.]

(3) उपकलम (1) अन्वये अर्ज करण्यात आला असला आणि हा मुद्दा न्यायिक प्राधिकरणासमोर प्रलंबित असला तरी, लवाद सुरू केला जाऊ शकतो किंवा चालू ठेवला जाऊ शकतो आणि लवादाचा निर्णय दिला जाऊ शकतो.

73. या कलमात अशी तरतूद आहे की सकृतदर्शनी लवाद करार अस्तित्वात आहे की नाही हे न्यायालय तपासू शकते. या कलमाची व्याप्ती विधी आयोगाच्या 246 व्या अहवाल [23 भारतीय कायदा आयोग अहवाल क्रमांक 246 लवाद आणि समेट कायदा 1996 मधील सुधारणा , पृष्ठ. 43] या वरून पाहिली जाऊ शकते, ज्याने कलम 8 मध्ये सुधारणा सुचवताना खालील टीप केली आहे:

" लवादाकडे प्रलंबित कारवाईचा संदर्भ मागणाऱ्या अर्जाचा विचार करताना न्यायिक प्राधिकरणाने स्वीकारलेल्या दोन-चरणीय प्रक्रियेचा या सुधारणेमध्ये विचार केला आहे. लवाद करार अस्तित्वात नाही किंवा तो रद्दबातल आहे असे आढळले तरच न्यायिक प्राधिकरण पक्षांना लवादाकडे पाठवणार नाही, असे या सुधारणेमध्ये नमूद केले आहे. जर न्यायालयीन प्राधिकरणाचे असे मत असेल की सकृतदर्शनी लवाद करार अस्तित्वात आहे, तर ते विवाद लवादाकडे पाठवेल आणि लवाद कराराचे अस्तित्त्व शेवटी लवाद न्यायाधिकरणाद्वारे निर्धारित केले जाईल. तथापि, जर न्यायालयीन प्राधिकरणाने असा निष्कर्ष काढला की करार अस्तित्वात नाही, तर निष्कर्ष अंतिम असेल आणि सकृतदर्शनी नाही. लवाद करार रद्दबातल आहे की नाही याबाबत निर्णायक निर्णय घेतला जाईल, असेही या सुधारणेमध्ये नमूद करण्यात आले आहे."

74. कलम 8 चे साधे वाचन असे सूचित करते की ते न्यायालयाच्या हस्तक्षेपाला केवळ एका पैलूपुरते मर्यादित करते, म्हणजे जेव्हा सकृतदर्शनी कोणताही वैध लवाद करार अस्तित्वात नाही किंवा तो रद्दबातल आहे असे आढळते.

75. कायदा, 1996 ची योजना स्पष्ट करते की कलम 8 आणि 11 हे पूरक स्वरूपाचे आहेत आणि दोन्ही लवादाच्या संदर्भात संबंधित आहेत आणि

न्यायिक हस्तक्षेपाच्या संदर्भात समान व्याप्ती आणि कक्षा आहे. कलम 8 आणि

11 अंतर्गत न्यायालयाला हे प्रकरण लवादाकडे किंवा लवादाची नियुक्ती करण्यासाठी पाठवावे लागते, परंतु पक्षाने लवाद कराराचे सकृतदर्शनी अस्तित्व स्थापित केले आहे, ना जास्त ना कमी. त्याच वेळी, जर लवाद कराराची वैधता वर नमूद केल्याप्रमाणे सकृतदर्शनी आधारावर निश्चित केली जाऊ शकत नसेल तर न्यायालयाने या प्रकरणाचा संदर्भ दिला पाहिजे, म्हणजे "जेव्हा शंका असेल, तेव्हा संदर्भ घ्या".

76. या टप्प्यावर, आम्ही हे निरीक्षण करू इच्छितो की लवादाच्या नियुक्तीसाठी विविध उच्च न्यायालयांनी वैधानिक योजना तयार केली आहे आणि या न्यायालयाने देखील-ज्याला Chief Justice of India Scheme, 1996, द्वारे लवादांची नियुक्ती म्हणतात, त्याचा संबंधित भाग खाली दिला आहे: -

1. **संक्षिप्त शीर्षक.-** या योजनेला Chief Justice of India Scheme, 1996, द्वारे लवादांची नियुक्ती म्हटले जाऊ शकते.

2. **विनंती सादर** - कलम 11 चे उपकलम (4) किंवा उपकलम (5) किंवा उपकलम (6) अन्वये मुख्य न्यायाधीशांना विनंती लेखी केली जाईल आणि त्यासोबत -

(अ) मूळ लवाद करार किंवा त्याची योग्यरित्या प्रमाणित प्रत;

- (ब) लवाद कराराच्या पक्षकारांची नावे आणि पत्ते;
- (क) आधीच नियुक्त केलेल्या लवादांची नावे आणि पत्ते, असल्यास ;
- (ड) ज्या व्यक्तीचे किंवा संस्थेचे नाव आणि पत्ता , ज्यांच्यावर पक्षकारांनी मध्यस्थी कराराचे कोणतेही काम सोपवले आहे, त्यांनी मान्य केलेल्या नियुक्ती प्रक्रियेनुसार; असल्यास,
- (ई) पक्षांच्या करारानुसार लवादांना आवश्यक असलेली पात्रता, जर असेल तर,;
- (फ) वादाचे सर्वसाधारण स्वरूप आणि समस्येचे मुद्दे यांचे वर्णन करणारे संक्षिप्त लेखी निवेदन;
- (ग) मागितलेला दिलासा किंवा उपाय; आणि
- (ह) मुख्य न्यायमूर्तीकडे विनंती करण्यापूर्वी, यथास्थिती, कलम 11 चे उपकलम (4) किंवा उपकलम (5) किंवा उपकलम (6) अन्वये पूर्ण करण्याची अट पूर्ण झाली आहे, असे संबंधित दस्तऐवजाने समर्थित केलेले प्रतिज्ञापत्र.

77. ज्या योजनेचा संदर्भ देण्यात आला आहे त्यावरून हे स्पष्ट होते की अर्जदार लवादाच्या नियुक्तीसाठी न्यायालयात जात असताना, त्याने मूळ लवाद करार दाखल करणे अपेक्षित नाही आणि कराराची प्रमाणित प्रत जी प्रत्यक्षात कायदा, 1899 च्या कलम 2 (14) अंतर्गत संदर्भित संलेख नाही, ती संदर्भ-पूर्व टप्प्यावर जोडली जाऊ शकते.

78. लवाद कराराची प्रमाणित प्रत सादर करण्याच्या संदर्भात , असे म्हणणे पुरेसे आहे की व्यवसाय /व्यावसायिक व्यवहारांशी संबंधित पक्षांमध्ये अंमलात आणलेला लवाद करार हा कायदा , 1908 अंतर्गत अनिवार्यपणे नोंदणीकृत असणे आवश्यक नाही . दस्तऐवजाची नोंदणी करण्याचे बंधन मालमत्ता हस्तांतरण कायदा, 1882 या मूळ कायद्याच्या तरतुदीनुसार लागू केले जाते, तर कायदा, 1908 चे कलम 17 असे आदेश देते की स्थावर संपत्ति Rs.100-किंवा त्याहून अधिक मूल्याचा कोणताही अधिकार , हक्क किंवा व्याज निर्माण करणारे मृत्युपत्रीय नसलेला संलेख अनिवार्यपणे नोंदणीकृत असणे आवश्यक आहे.दस्तऐवज नोंदणीकृत नसल्यास, हस्तांतरण रद्दबातल आहे, कोणतेही वैध हस्तांतरण नाही आणि संलेखामध्ये वर्णन केलेली मालमत्ता संक्रामित होत नाही, उदाहरणार्थ, 1908 च्या कायद्यांतर्गत नोंदणी होईपर्यंत गहाण प्रक्रिया पूर्ण आणि अंमलबजावणी करण्यायोग्य होत नाही.

79. निःसंदिग्धपणे, लवाद करार हा एक सार्वजनिक दस्तऐवज नाही ज्यासाठी कायदा, 1908 च्या कलम 17 अंतर्गत संदर्भित अनिवार्य नोंदणी आवश्यक आहे आणि पुरावा कायदा, 1872 च्या कलम 74 किंवा 75 अंतर्गत सार्वजनिक दस्तऐवजाची प्रमाणित प्रत मिळू शकते. सार्वजनिक दस्तऐवजाचा

ताबा असलेला सरकारी अधिकारी पुरावा कायदा , 1872 च्या कलम 76 अंतर्गत संदर्भित त्याची प्रमाणित प्रत उपलब्ध करून देऊ शकतो .लवादाचा करार अनिवार्यपणे नोंदणीकृत करणे आवश्यक नसल्यास , कायदा, 1908 च्या कलम 17 च्या व्याप्ती आणि कक्षेत , असा लवादाचा करार /दस्तऐवज पब्लिक डोमेन मध्ये उपलब्ध नाही आणि तो सार्वजनिक दस्तऐवज नाही ज्याची प्रमाणित प्रत पुरावा कायदा , 1872 च्या कलम 74 अंतर्गत संदर्भित केली जाऊ शकते , ज्यामध्ये अयशस्वी झाल्यास पुरावा कायदा , 1872 च्या कलम 79 अंतर्गत संदर्भित दस्तऐवजाची प्रमाणित प्रत असल्याचे गृहीत धरण्याचा प्रश्न उद्भवू शकत नाही.

80. दुसऱ्या शब्दांत , जेव्हा कायदा , 1908 च्या कलम 17 अंतर्गत संदर्भित लवाद कराराची अनिवार्य नोंदणी करणे आवश्यक नसते , तेव्हा नियम , 1996 च्या योजनेअंतर्गत प्रमाणित प्रतचा संदर्भ लवाद कराराची प्रमाणित प्रत असल्याचे दिसते , जी कायदा , 1996 च्या कलम 11 (6 ए) अंतर्गत लवादाच्या नियुक्तीच्या उद्देशाने संदर्भ -पूर्व टप्प्यावर कायदा , 1996 च्या कलम 7 ची आवश्यकता सिद्ध करते. त्यामुळे लवाद करारावर शिक्कामोर्तब न करण्याबाबत

किंवा संदर्भ - पूर्व टप्प्यावर अधुरा शिक्कामोर्तब केल्याबद्दल आक्षेप घेण्याचा प्रश्न उद्भवू शकत नाही.

81. कायदा, 1996 चे कलम 16 खाली नमूद केले आहे: -

"16. लवाद न्यायाधिकरणाची त्याच्या अधिकारक्षेत्रावर निर्णय घेण्याची क्षमता.- (1) लवाद न्यायाधिकरण लवाद कराराच्या अस्तित्वाशी संबंधित किंवा वैधतेशी संबंधित कोणत्याही आक्षेपांवरील निर्णयासह स्वतःच्या अधिकारक्षेत्रावर निर्णय देऊ शकेल आणि त्या उद्देशासाठी-

(अ) कराराचा भाग असलेला लवाद खंड हा कराराच्या इतर अटींपासून स्वतंत्र करार मानला जाईल; आणि

(ब) करार रद्दबातल आहे या लवाद न्यायाधिकरणाने घेतलेल्या निर्णयामुळे लवाद खंड अवैध ठरतो.

(2) लवाद न्यायाधिकरणाला अधिकारक्षेत्र नाही अशी याचिका बचाव निवेदन सादर केल्यानंतर करता येणार नाही; तथापि, एखाद्या पक्षकाराला त्याने लवादाची नियुक्ती केली आहे किंवा त्याच्या नियुक्तीमध्ये भाग घेतला आहे या केवळ कारणास्तव अशी याचिका दाखल करण्यापासून रोखले जाणार नाही.

(3) लवाद न्यायाधिकरण त्याच्या अधिकाराच्या व्याप्तीच्या पलीकडे जात आहे, अशी याचिका लवादाच्या कार्यवाहीदरम्यान त्याच्या अधिकाराच्या व्याप्तीच्या पलीकडे असल्याचे आरोप केलेले प्रकरण उपस्थित होताच उपस्थित केली जाईल.

(4) लवाद न्यायाधिकरण, उपकलम (2) किंवा उपकलम (3) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या प्रकरणांपैकी कोणत्याही एका प्रकरणात , विलंब न्याय्य वाटत असल्यास, नंतरची याचिका स्वीकारू शकेल.

(5) लवाद न्यायाधिकरण उप-कलम (2) किंवा उप-कलम (3) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या याचिकेवर निर्णय घेईल आणि जेथे लवाद न्यायाधिकरण याचिका फेटाळण्याचा निर्णय घेईल, तेथे लवाद कार्यवाही सुरू ठेवेल आणि लवाद निर्णय देईल.

(6) अशा लवादाच्या निर्णयामुळे व्यथित झालेला पक्ष कलम 34 नुसार असा लवादाचा निर्णय बाजूला ठेवण्यासाठी अर्ज करू शकतो."

82. कायदा, 1996 च्या कलम 16 (1) मध्ये अशी कल्पना करण्यात आली आहे की लवाद न्यायाधिकरण स्वतःच्या अधिकारक्षेत्रावर निर्णय घेऊ शकते, ज्यामध्ये लवाद कराराच्या अस्तित्वाच्या किंवा वैधतेच्या संदर्भात कोणत्याही आक्षेपावर निर्णय देणे समाविष्ट आहे . ही तरतूद कॉम्पेटेंझ-कॉम्पेटेंझच्या सिद्धांतावर आणि विलगनशीलतेच्या सिद्धांतावर आधारित आहे. कॉम्पेटेंझ-कॉम्पेटेंझच्या सिद्धांताचा अर्थ असा आहे की लवाद न्यायाधिकरण त्याच्या स्वतःच्या अधिकारक्षेत्रावर निर्णय घेण्यासाठी पुरेसे सक्षम आहे . त्याच वेळी, विलगनशीलतेचा सिद्धांत लवाद खंडास व्यावसायिक करारातून वेगळे

करतो.कलम 16 (1) (अ) मध्ये लवादाच्या कलमाचे अस्तित्व गृहीत धरले आहे आणि ते कराराच्या इतर अटीपेक्षा स्वतंत्र मानले जाणे अनिवार्य केले आहे.कलम 16 अंतर्गत, लवाद कराराची वैधता निश्चित करण्याचे अधिकारक्षेत्र लवाद न्यायाधिकरणाकडे असेल.

83. उत्तराखंड पूर्व सैनिक कल्याण निगम लिमिटेड विरुद्ध नॉर्दर्न कोल फील्ड लिमिटेड [24 (2020) 2 एससीसी 455] या खटल्यातील या न्यायालयाच्या घटनापीठाने **इयूरो फेलगुएरा** (उपरोक्त) या प्रकरणातील निर्णयावर भर देताना असे म्हटले आहे की मर्यादेशी संबंधित मुद्दे लवादासमोर उपस्थित केले पाहिजेत.

न्यायालयाने पुढील निरीक्षण नोंदवले:

"7.8. कलम 11 (6-अ) मध्ये समाविष्ट केलेल्या अधिभावी खंडाच्या आधारावर, पटेल इंजिनिअरिंग [एस. बी. पी. अँड कंपनी विरुद्ध पटेल इंग . लिमिटेड, (2005) 8 एस. सी. सी. 618] आणि बोधारा पॉलीफॅब [राष्ट्रीय विमा कंपनी लिमिटेड विरुद्ध बोधारा पॉलीफॅब (पी) लिमिटेड, (2009) 1 एस. सी. सी. 267] या प्रकरणात पूर्वीचे देण्यात आलेले निर्णय कायदेशीररीत्या रद्द करण्यात आले. तपासणीची व्याप्ती आता केवळ कलम 11 च्या टप्प्यातील लवाद कराराच्या अस्तित्वापुरती मर्यादित आहे आणि त्याहून अधिक काही नाही".

84. संदर्भ-पूर्व टप्प्यावर न्यायालये कलम 11 (6 ए) अंतर्गत ज्याचे परीक्षण करू शकतात ते केवळ लवाद कराराचे 'अस्तित्व' आहे, तर लवाद न्यायाधिकरणाला 'लवाद कराराच्या अस्तित्वाशी संबंधित किंवा वैधतेशी संबंधित कोणत्याही उद्देशांचे' परीक्षण करण्याचे अधिकारक्षेत्र असेल.

85. कायदा, 1996 च्या कलम 45 मध्ये अशी तरतूद आहे की:

"पक्षांना लवादाकडे पाठवण्याचा न्यायिक प्राधिकरणाचा अधिकार.-

भाग 1 मध्ये किंवा दिवाणी प्रक्रिया संहिता, 1908 (5/1908) मध्ये काहीही समाविष्ट असले तरी, न्यायालयीन प्राधिकरण, जेव्हा कलम 44 मध्ये ज्या संदर्भात पक्षकारांनी करार केला आहे अशा प्रकरणातील कारवाई जप्त करते, तेव्हा, पक्षांपैकी एकाच्या किंवा त्याच्या माध्यमातून किंवा त्याच्या अंतर्गत दावा करणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीच्या विनंतीवरून, पक्षकारांना लवादाकडे पाठवेल, [जोपर्यंत सकृतदर्शनी असे आढळत नाही] की हा करार निरर्थक, अकार्यक्षम किंवा अंमलात आणण्यास असमर्थ आहे."

(भर देण्यात आला आहे)

86. कलम 11 (6 ए) आणि कलम 45 मधील साधी तुलना दर्शवते की कलम 45 खूप व्यापक आहे. कलम 45 अंतर्गत, करार 'अमान्य', 'निष्क्रिय' किंवा 'अंमलात आणण्यास असमर्थ' आहे की नाही हे न्यायिक प्राधिकरणाला तपासावे लागते.

87. वलर्ड स्पोर्ट ग्रुप (मॉरिशस) लिमिटेड वि. एम. एस. एम. सॅटेलाईट

(सिंगापूर) पीटीई लिमिटेड [25 (2014) 11 एस. सी. सी. 639] प्रकरणात या

न्यायालयाने परिच्छेद 33 ते 35 मध्ये 'शून्य आणि पोकळ', 'निष्क्रिय' आणि

'अंमलात आणण्यात अक्षम' या संज्ञांमधील फरक खाली स्पष्ट केला आहे:

"33. तथापि, श्री. गोपाल सुब्रमण्यम यांचा असा युक्तिवाद आहे की लवादाचा करार निष्क्रिय होता किंवा तो अंमलात आणण्यास असमर्थ होता कारण फसवणुकीच्या आरोपांची चौकशी लवादाद्वारे नव्हे तर न्यायालयाद्वारे केली जाऊ शकते." अकार्यक्षम किंवा अंमलात आणण्यास असमर्थ " या शब्दांच्या अर्थावरील अधिकारी श्री. सुब्रमण्यम यांच्या या युक्तिवादाचे समर्थन करत नाहीत . कायद्याच्या कलम 45 मधील "निष्क्रिय किंवा अंमलात आणण्यास असमर्थ" हे शब्द या निर्णयाच्या परिच्छेद 27 मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे न्यूयॉर्क कन्व्हेन्शन च्या कलम 2 (3) मधून घेतले गेले आहेत . ऑक्सफर्ड युनिव्हर्सिटी प्रेसने प्रकाशित केलेल्या रेडफर्न अँड हंटर ऑन इंटरनॅशनल आर्बिट्रेशन (5 वी आवृत्ती) ने न्यूयॉर्क कन्व्हेन्शनमध्ये वापरल्या गेलेल्या या शब्दांचा अर्थ परिच्छेद 148 मध्ये स्पष्ट केला आहे. , तो पुढील प्रकारे:

"पहिल्या दृष्टीक्षेपात 'निष्क्रिय' आणि 'अंमलात आणण्यात असमर्थ' या संज्ञांमधील फरक पाहणे कठीण आहे. तथापि, लवाद खंड निष्क्रिय आहे जेथे त्याचा परिणाम म्हणून परिणाम होणे बंद झाले आहे , उदाहरणार्थ, पक्षांद्वारे

कालमर्यादेचे पालन करण्यात अयशस्वी होणे किंवा पक्षांनी त्यांच्या लवाद खंड अप्रत्यक्षपणे रद्द केला आहे . याउलट, 'अंमलात आणण्यास असमर्थ' ही अभिव्यक्ती संभाव्य लवाद कार्यवाहीच्या अधिक व्यावहारिक पैलूंचा संदर्भ देते असे दिसते. उदाहरणार्थ, जर काही कारणास्तव लवाद न्यायाधिकरण स्थापन करणे अशक्य असेल तर ते लागू होते".

34. अल्बर्ट जा एन व्हॅन डेन बर्ग यांनी आय. सी. सी. ए. च्या संकेतस्थळावर (www.arbitrationicca.org/media/0/12125884227980/new_york_convention_of-1958_overview.pdf) प्रकाशित झालेल्या 'द न्यूयॉर्क कन्व्हेन्शन, 1958-एन ओव्हेर्व्ह्यू' या शीर्षकाच्या लेखात न्यूयॉर्क कन्व्हेन्शनच्या कलम ॥(3) चा संदर्भ देत असे म्हटले आहे:

"'शून्य आणि पोकळ' या शब्दांचा अर्थ त्या प्रकरणांचा संदर्भ म्हणून लावला जाऊ शकतो जिथे लवाद करारावर सुरुवातीपासूनच काही अवैधतेचा परिणाम होतो, जसे की चुकीचे सादरीकरण, दबाव, फसवणूक किंवा अनुचित प्रभावामुळे संमतीचा अभाव.

'निष्क्रिय' हा शब्द अशा प्रकरणांचा समावेश करतो जिथे लवाद कराराचा प्रभाव कमी झाला आहे, जसे की पक्षांकडून रद्द करणे.

'अंमलात आणण्यास असमर्थ' हे शब्द त्या प्रकरणांना लागू होतात असे दिसते जेथे लवाद प्रभावीपणे सुरू केला जाऊ शकत नाही . जिथे लवाद खंड खूप अस्पष्टपणे लिहिलेले असेल किंवा कराराच्या इतर अटी तथाकथित सह -समान मंच लवाद खंड करण्याच्या पक्षांच्या हेतूशी विसंगत असतील तिथे हे घडू शकते.या प्रकरणांमध्येही, न्यायालये लवादाच्या बाजूने कराराच्या तरतुदींचा अर्थ लावतात."

35. 'रिकग्निशन अँड कॉन्फरन्स ऑफ फॉरेन आर्बिट्रल अवॉर्ड्स' हे पुस्तक:ए ग्लोबल कॉमेंटरी ऑन द न्यूयॉर्क कन्व्हेन्शन बाय क्रॉके, नॅसिमिएंटो, एट अल. (आवृत्ती.) (2010) पी. 82 असे सांगते की :

"बहुतेक अधिकार्यांचे असे मत आहे की शून्य आणि पोकळ या संज्ञेशी संबंधित समान विचारधारा आणि दृष्टीकोन निष्क्रिय आणि अंमलात आणण्यास असमर्थ या अटींना देखील लागू होतात . परिणामी, बहुसंख्य अधिकारी या संज्ञांचा एकसमान अर्थ लावत नाहीत , परिणामी एकसमानतेचा दुर्दैवी अभाव निर्माण होतो. त्या सावधानपत्रासह, आम्ही विशिष्ट उदाहरणांचे विहंगावलोकन देऊ जिथे लवाद करार निष्क्रिय (किंवा नसावेत) किंवा अंमलात आणण्यास असमर्थ असल्याचे मानले गेले होते.

निष्क्रियतेच्या अटीचा संदर्भ अशा प्रकरणांशी आहे जेथे न्यायालयाला पक्षांना लवादाकडे पाठवण्यास सांगितले जाते तोपर्यंत लवाद कराराचा प्रभाव संपुष्टात आला आहे. उदाहरणार्थ, लवादाचा निर्णय किंवा त्याच विषयाशी आणि पक्षांशी संबंधित न्यायनिवाड्याच्या प्रभावासह न्यायालयाचा निर्णय आधीच झाला असेल तर लवादाचा करार प्रभावी होत नाही. तथापि, लवादाचा करार निष्क्रिय करण्यासाठी केवळ अनेक कार्यवाहीचे अस्तित्व पुरेसे नाही. याव्यतिरिक्त, लवाद सुरू करण्यासाठी किंवा निवाडा सादर करण्याची वेळ -मर्यादा कालबाह्य झाली असल्यास, लवाद करार संपुष्टात येऊ शकतो, परंतु या वेळेची मुदत संपल्यामुळे यापुढे लवादाच्या कराराला बांधील राहण्याचा पक्षांचा हेतू होता.

शेवटी, अनेक अधिकार्यांनी असे मत मांडले आहे की जर पक्ष मध्यस्थी माफ करतात तर लवाद कराराचा परिणाम होणार नाही. लवादाचा अधिकार माफ करण्याचे अनेक संभाव्य मार्ग आहेत. सामान्यतः, एखाद्या पक्षाने, न्यायालयीन कार्यवाहीमध्ये, लवाद कराराचे योग्य प्रकारे आवाहन न केल्यास किंवा तो लवाद कराराद्वारे समाविष्ट असलेल्या दाव्यांचा सक्रियपणे पाठपुरावा करत असल्यास, मध्यस्थी करण्याचा अधिकार सोडून देईल. "

88. वरील स्पष्ट केलेले परीक्षण कलम 11 (6 ए) च्या भाषेत उद्भवत नाही. म्हणजेच, विधिमंडळाने कलम 11 (6 ए) मधील कलम 45 ची भाषा घेतली नाही, जी लवाद कराराच्या 'अस्तित्वापुरती' मर्यादित आहे.

VII. लवाद आणि समेट कायदा, 1996 च्या कलम 11 (6 ए) अंतर्गत

न्यायालयाद्वारे मर्यादित तपासणी

89. कायदा, 1996 च्या कलम 11 (6 ए) ची मर्यादित व्याप्ती या माननीय न्यायालयाच्या तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने प्रवीण इलेक्ट्रिकल्स प्रायव्हेट लिमिटेड विरुद्ध गॅलेक्सी इन्फ्रा अँड इंजिनिअरिंग प्रायव्हेट लिमिटेड [26 (2021) 5 एससीसी 671] या प्रकरणात परिच्छेद 17 मध्ये विद्या द्रोलिया आणि इतर (उपरोक्त) या प्रकरणात आपले अवलंबित्व ठेवून स्पष्ट केली आहे , ज्यामध्ये असे म्हटले गेले होते की लवाद कराराचे अस्तित्व म्हणजे असा करार आहे जो कायदा , 1996 आणि संविदा अधिनियम , 1872 या दोन्हीच्या आवश्यकता पूर्ण करतो आणि जेव्हा तो कायद्याने लागू करता येतो . युनायटेड इंडिया इन्शुरन्स कंपनी लिमिटेड आणि इतर वि . ह्युंदाई इंजिनिअरिंग अँड कन्स्ट्रक्शन कंपनी लिमिटेड आणि इतर [27 (2018) 17 एससीसी 607] मधील निकालावर देखील प्रवीण इलेक्ट्रिकल्स प्रायव्हेट लिमिटेड (उपरोक्त) या प्रकरणामध्ये विश्वास ठेवला गेला होता की कलम 11 (6 ए) हे कलम 16 आणि कलम 45 च्या बरोबरीने 'अस्तित्व' शी संबंधित आहे, जे लवाद कराराच्या

'वैधते' शी संबंधित आहे. लवाद कराराचे 'अस्तित्व' आणि 'वैधता' यात खरोखरच फरक आहे.

90. The UNCITRAL Model Law देखील लवाद कराराचे कथित अस्तित्व नसणे, अवैधता किंवा बेकायदेशीरपणा यावर आधारित अधिकारक्षेत्रातील आक्षेप आणि मान्य वैध लवाद कराराच्या व्याप्तीवर आधारित अधिकारक्षेत्रातील आक्षेप यांच्यातील फरकाचे समर्थन करतो. [28 आंतरराष्ट्रीय व्यावसायिक लवादावरील UNCITRAL Model Law (1985), 2006 मध्ये स्वीकारलेल्या सुधारणांसह, येथे उपलब्ध आहे: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/19-09955_e_ebook.pdf] लवाद कराराचे अस्तित्व किंवा वैधतेसह अधिकारक्षेत्राचे सर्व मुद्दे लवाद न्यायाधिकरणाद्वारे ठरवले जाऊ शकतात, मग ते कायदा, 1996 च्या कलम 16 अंतर्गत न्यायालयाच्या हस्तक्षेपाद्वारे नियुक्त केले गेले असोत किंवा नसोत .

VIII. 'लवाद कराराचे अस्तित्व' याचा अर्थ

91. कलम 11 (6 ए) अंतर्गत 'लवाद कराराचे अस्तित्व' निश्चित करण्यासाठी, संदर्भ- पूर्व टप्प्यावर, जर दस्तऐवजावर योग्यरित्या शिक्कामोर्तब केलेले नसेल किंवा त्यावर पुरेशी शिक्कामोर्तब केलेली नसेल, ज्यामुळे लवाद करार आधी चर्चा केल्याप्रमाणे आणि निश्चित केल्याप्रमाणे अस्तित्वात नाही, या कारणामुळे कायदा, 1899 चा परिणाम होऊ शकत नाही. संदर्भ- पूर्व टप्प्यावर न्यायालये/न्यायिक प्राधिकरणाने ज्याचे पालन करणे आवश्यक आहे तो एकमेव

विचार म्हणजे कायदा, 1996 च्या कलम 7 अंतर्गत संदर्भित लवाद कराराचे सक्तदर्शनी अस्तित्व आहे ज्यामध्ये अशी तरतूद आहे :

"7. लवादाचा करार.- असे.

(1) या भागात, "लवाद करार" म्हणजे करारात्मक असो वा नसो, निर्धारित कायदेशीर संबंधांच्या संदर्भात त्यांच्यात निर्माण झालेले किंवा त्यांच्यात उद्भवू शकणारे सर्व किंवा काही विवाद लवादाकडे सादर करण्यासाठी पक्षांकडून केलेला करार.

(2) लवादाचा करार हा करारातील लवाद खंड स्वरूपात किंवा वेगळ्या कराराच्या स्वरूपात असू शकतो.

(3) लवादाचा करार लेखी असेल.

(4) लवादाचा करार लेखी असेल, जर तो --

(अ) पक्षकारांनी स्वाक्षरी केलेल्या दस्तऐवजात असेल;

(ब) पत्रांची देवाणघेवाण, दूरध्वनी, तार किंवा दूरसंचारच्या इतर माध्यमांची देवाणघेवाण (इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांद्वारे संवादासह) की जी कराराचा अभिलेख प्रदान करते; किंवा

(क) दावा आणि बचाव विधानांची देवाणघेवाण ज्यामध्ये कराराच्या अस्तित्वावर एका पक्षाकडून आरोप केले जातात आणि दुसऱ्या पक्षाकडून नाकारले जात नाहीत.

(5) लवाद खंड असलेल्या दस्तऐवजातील करारातील संदर्भ हा लवाद करार असतो, जर करार लेखी असेल आणि संदर्भ असा असेल की तो लवाद खंड कराराचा भाग होईल."

92. म्हणजेच, संदर्भ- पूर्व टप्प्यावर कलम 11 (6 ए) अंतर्गत न्यायालयाची मर्यादित व्याप्ती म्हणजे कायदा, 1996 च्या कलम 7 अंतर्गत संदर्भित लवाद करार सकृतदर्शनी अस्तित्वात आहे की नाही हे तपासणे , ज्यामध्ये केवळ खालील घटक निर्धारित आहेत :

(i) लवादाचा करार लेखी आहे का?

(ii) लवाद कराराचे मुख्य कराराचे घटक पूर्ण झाले आहेत का?

(iii) दुर्मिळ प्रसंगी, गंभीर आक्षेप असल्यास, विवादाचा विषय मध्यस्थीयोग्य आहे की नाही हे ते तपासू शकते.

IX. लवादाच्या करारावर शिक्कामोर्तब करण्याबाबत स्पष्टीकरण

93. संदर्भ आदेशात आणि विशेषतः परिच्छेद 20,24 आणि 58 मध्ये, असा संदर्भ देण्यात आला आहे की महाराष्ट्र मुद्रांक कायदा , 1958 मुद्रांक शुल्क भरण्यासाठी लवाद कराराच्या अधीन नाही. मेसर्स एन. एन. ग्लोबल मर्कटाइल

प्रायव्हेट लिमिटेड (वरील) [29 (2021) 4 एससीसी 379] चे संबंधित परिच्छेद

खालीलप्रमाणे आहेत:

"20. आमही महाराष्ट्र मुद्रांक कायदा, 1958 आणि त्यात संलग्न केलेल्या अनुसूची 1 च्या तरतुदींचा काळजीपूर्वक अभ्यास केला आहे, ज्यात कलम 3 मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या संलेखांची यादी आहे, ज्यावर मुद्रांक शुल्क आकारले जाते. आम्हाला आढळले आहे की लवादाचा करार मुद्रांक शुल्क आकारण्यायोग्य संलेख म्हणून अनुसूचीमध्ये समाविष्ट केलेला नाही. महाराष्ट्र मुद्रांक कायदा, 1958 च्या अनुसूची 1 च्या मुद्दा क्र. 12 मध्ये मुद्रांक शुल्क भरण्यासाठी शुल्क आकारण्यासाठी लवादाने दिलेला निर्णय समाविष्ट आहे.

श्रीराम ई. पी. सी. लिमिटेड विरुद्ध रिओग्लास सोलर एस. ए. [श्रीराम ई. पी. सी. लिमिटेड विरुद्ध रिओग्लास सोलर एस. ए., (2018) 18 एस. सी. सी. 313] या प्रकरणात, या न्यायालयाने असे म्हटले आहे की मुद्रांक शुल्क भरणे भारतात केलेल्या आदेशांना लागू होते, परंतु त्यात मुद्रांक कायदा, 1899 च्या अनुसूचीमध्ये समाविष्ट न केलेल्या "बाह्य निवाड्याचा" समावेश नाही.

24. महाराष्ट्र मुद्रांक कायद्याच्या कलम 3 मध्ये मुद्रांक शुल्क भरण्यासाठी लवादाचा करार केला जात नाही, जो कायद्याच्या अनुसूचीमध्ये नमूद केलेल्या इतर करारांप्रमाणे नाही. हे स्पष्ट कारण आहे की लवाद करार हा व्यावसायिक करारातून उद्भवणारे विवाद लवादाच्या माध्यमातून सोडवण्याचा करार आहे. विलगनशीलतेच्या सिद्धांताच्या आधारे, लवाद करार हा अंतर्निहित व्यावसायिक करारापेक्षा वेगळा आणि भिन्न करार असल्याने, मूळ करारापासून स्वतंत्रपणे

टिकून राहिल.जरी मूळ करार पुराव्यामध्ये स्वीकाराई नसला, किंवा मुद्रांक शुल्क न भरल्यामुळे कारवाई केली जाऊ शकत नसली तरीही लवादाचा करार अवैध , अंमलात आणण्यायोग्य किंवा अस्तित्वात नसलेला मानला जाणार नाही.

58. या न्यायालयाच्या पाच न्यायाधीशांच्या घटनापीठाने अधिकृतपणे तोडगा काढण्यासाठी खालील मुद्दा संदर्भित करणे आम्हाला योग्य वाटते:

"मुद्रांक कायदा, 1899 च्या कलम 35 मध्ये समाविष्ट असलेली वैधानिक बंदी, कायद्याच्या अनुसूचीसह वाचन केलेल्या कलम 3 अंतर्गत मुद्रांक शुल्क आकारण्यायोग्य संलेखांना लागू होते का, अशा साधनांमध्ये समाविष्ट असलेला लवाद करार, जो मुद्रांक शुल्क भरण्यासाठी आकारण्यायोग्य नाही , तो अस्तित्वात नाही, अंमलात आणण्यायोग्य नाही किंवा अवैध आहे, मूळ करार/ संलेखांवर मुद्रांक शुल्क भरणे प्रलंबित आहे"?

(भर देण्यात आला आहे)

94. 3 न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने घेतलेल्या दृष्टिकोनात त्रुटी असल्याचे दिसते.कायदा, 1899 च्या अनुसूची 1 मध्ये त्याच्या कलम 5 मध्ये "करार किंवा करारनामा " या शीर्षकाखाली एक अवशिष्ट (residuary) जापन आहे ज्यामध्ये असे म्हटले आहे की (क) अन्यथा प्रदान केले नसल्यास-आठ आणे . कलम 5 मध्ये असे दर्शविले गेले आहे:

5. कराराचा करार किंवा जापन	
(अ) जर विनिमय पत्राच्या विक्रीशी संबंधित असेल तर;	दोन आणे
(ब) सरकारी रोखे किंवा निगमित कंपनीतील किंवा इतर निगमित संस्थेतील समभागांच्या विक्रीशी संबंधित असल्यास	जास्तीत जास्त दहा रुपयांच्या अधीन राहून, प्रत्येक रु. साठी एक अन्न. 10, 000/- किंवा रोखे किंवा समभागाच्या मूल्याचा काही भाग
(क) अन्यथा तरतूद केली नसल्यास	आठ आणे
सवलती	
करार किंवा करारनामा-(अ) केवळ वस्तू किंवा वस्तूंच्या विक्रीसाठी किंवा त्याच्याशी संबंधित, जो क्रमांक 43 अंतर्गत आकारण्यायोग्य टीप किंवा जापन नाही ; (ब) कोणत्याही कर्जासाठी किंवा त्याच्याशी संबंधित केंद्र सरकारला निविदा स्वरूपात केलेले;	

95. न्यायालयीन हस्तक्षेपासाठी मार्ग मोकळा करून तरतुदींमागील कायदेशीर हेतूचे उल्लंघन होणार नाही अशा प्रकारे कलम 11 (संदर्भ- पूर्व टप्पा) च्या टप्प्यावर लवाद कराराची तपासणी सावधगिरीने केली पाहिजे.
96. तथापि, आम्ही कायदा, 1996 च्या कलम 9 ची व्याप्ती आणि कक्षा यासंबंधीच्या प्रश्नाचे परीक्षण करण्यापासून स्वतःला परावृत्त करतो, ज्याचा संदर्भ **मेसर्स एन. एन. ग्लोबल मर्कटाइल प्रायव्हेट लिमिटेड** (उपरोक्त) मधील तीन न्यायाधीशांच्या खंडपीठाने दिला आहे, कारण सध्याचा संदर्भ कायदा, 1996 च्या कलम 9 च्या व्याप्तीचे परीक्षण करण्याशी संबंधित नाही आणि तो योग्य कार्यवाहीत तपासण्यासाठी खुला ठेवतो.

X. संदर्भांला उत्तर

97. शेवटी, आमच्या मते:
- i) त्यानुसार आम्ही असे मानतो की लवाद कराराची प्रत /प्रमाणित प्रत, जरी संदर्भ - पूर्व टप्प्यावर छापलेली असो किंवा पुरेशी मुद्रांकित केलेली असो, ती कायदा, 1996 च्या कलम 11 (6 ए) अंतर्गत लवादाच्या नियुक्तीच्या उद्देशाने अंमलबजावणी करण्यायोग्य दस्तऐवज आहे, जेथे न्यायालयीन हस्तक्षेप किमान

2015 च्या सुधारणेचा उद्देश लक्षात घेऊन केवळ 'लवाद कराराच्या अस्तित्वाच्या' सकृतदर्शनी तपासणीपुरता मर्यादित असेल आणि न्यायालयांनी कायदा, 1996 च्या कलम 11 (13) अंतर्गत विहित केलेल्या लवादाच्या नियुक्तीसाठीच्या अनुसूचीचे काटेकोरपणे पालन केले पाहिजे.

ii) लवाद कराराची अपुरी शिक्कामोर्तब /अनावश्यक शिक्कामोर्तब किंवा वैधता इत्यादींसह सर्व प्राथमिक/वादग्रस्त मुद्दे कायदा, 1996 च्या कलम 16 अंतर्गत लवाद/लवाद न्यायाधिकरणाकडे पाठवता येतात, ज्याला कॉम्पेटेंझ-कॉम्पेटेंझच्या सिद्धांतानुसार असे करण्याचा अधिकार आहे.

iii) एस. एम. एस. टी एस्टेट्स प्रायव्हेट लिमिटेड (उपरोक्त) मधील निर्णय फेटाळण्यात आला आहे. गरवारे वॉल रोप्स लिमिटेड (उपरोक्त) चे परिच्छेद 22 आणि 29, जे विद्या द्रोलिया आणि इतर (उपरोक्त) मधील परिच्छेद 146 आणि 147 मध्ये मंजूर आहेत, ते त्या मर्यादेपर्यंत रद्द केले जातात.

98. संदर्भाला अनुसरून उत्तर दिले आहे.

99. या न्यायालयाला दिलेल्या संदर्भाला उत्तर देताना न्यायमित्र श्री . गौरव
बॅनर्जी यांनी दिलेल्या योगदानाची आम्ही प्रशंसा करतो.

-----न्यायमूर्ती

(अजय रस्तोगी)

नवी दिल्ली;
25 एप्रिल 2023.

X-X-X-X

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

X-X-X-X